

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

KIRIM TATARCASINDA AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELER

Katif ÇINAR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

KIRIM TATARCASINDA AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELER

Katif ÇINAR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Katif ÇINAR tarafından hazırlanan "Kırım Tatarcasında Ad İşlevli Yan Cümleler" başlıklı bu çalışma, 10.11.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İsa Sarı (Başkan)

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR (Danışman)

Doç. Dr. Sema Aslan Demir (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22/06/2021

Katif ÇINAR

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ile ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Katif ÇINAR

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana destek olan pek çok kişiye buradan teşekkürlerimi iletmek isterim.

İlk olarak danışman hocam Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e, bu çalışmaya sunduğu değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Ayrıca, lisans ve yüksek Lisans eğitimim boyunca tecrübe ve bilgi birikimlerini benden hiçbir zaman esirgemeyen Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Emine Yılmaz'a; Yüksek Lisans hocalarım Prof. Dr. Nurettin Demir, Prof. Dr. Mevlüt Erdem ve Doç. Dr. Sema Aslan Demir'e emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmanın her aşamasında kıymetli varlığı ile bana her zaman destek olan sevgili eşim Dr. Kamil ÇINAR'a; bana her zaman güç ve cesaret veren değerli arkadaşlarım Birsen Yıldız, Duygu Sırakaya, Senem Özal ve Tuğçe Genç'e teşekkür ederim.

Son olarak bugüne kadar edindiğim tüm başarılarda en büyük paya sahip olan çok sevgili aileme; saygıdeğer anneme ve tezi yazmaya başladığım sıralarda kaybettiğimiz babama özellikle en içten saygı ve sevgilerimle teşekkür ederim.

ÖZET

ÇINAR, Katif. Kırım Tatarcasında Ad İşlevli Yan Cümleler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Bu çalışmada, Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümle tipolojisi incelenecektir. Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümle kurulumu, çeşitli derlemelerden ve bugüne kadar yayınlanmış malzemelerden hareketle belirlenecek, daha sonra bu ad işlevli yan cümlelerin temel özellikleri ve işlevleri tespit edilerek kullanım sıklıklarına göre bir sınıflandırma yapılacaktır. Bu araştırma çerçevesinde öncelikle Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümleler sentaktik ve semantik açıdan betimlenecek; zamansal olarak ve olgusalılık açısından da incelenecektir. Ayrıca, değerlendirilen Kırım Tatarcası metinlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da verilerek Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümlelerin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları da irdelenecek; bu diller, ad işlevli yan cümleler bağlamında mukayese edilmiş olacaktır.

Anahtar Sözcükler

Kırım Tatarcası, Yan cümle, Ad işlevli yan cümleler, Söz dizimi

ABSTRACT

ÇINAR, Katif. Complement Clauses in Crimean Tatar, Master Thesis, Ankara, 2021.

In this study, the typology of complement clauses in Crimean Tatar will be examined. Establishment of the complement clauses in Crimean Tatar will be determined based on various compilations and the material published so far, then the basic features and functions of these complement clauses will be determined and classification will be made. Within the framework of this research, first of all, the complement clauses in Crimean Tatar will be described in syntactic and semantic terms; It will also be examined in terms of temporal and factivity. In addition, by giving Turkish meanings of the analyzed Crimean Tatar texts, the functional equivalents of the complement clauses in Crimean Tatar will also be examined.

As a result, these languages will be compared in the context of the complement clauses.

Keywords

Crimean Tatar, Complement Clauses, Syntax, Semantic

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KIRIM TATARLARI VE KIRIM TATAR TARİHİ	2
1.1 KIRIM TATAR TARİHİ	3
1.1.1 Kırım Hanlığı	3
1.1.2 Çarlık Rusya Egemenliği	4
1.1.3 Kırım'dan Sürgün Yılları	6
1.1.4 Sürgün Sonrasında Günümüze	6
1.2 KIRIM TATARCASI.....	7
1.3 KIRIM TATARCASI VE OSMANLICA İLİŞKİSİ.....	11
1.4 KIRIM TATAR EDEBİYATI	13
1.5 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	15
2. BÖLÜM: YAN CÜMLE KAVRAMI VE AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELER	18
2.1 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE ALTASIRALILIK.....	20
2.1.1 Bitimli Yapılar	21
2.1.2 Bitimsiz Yapılar	22
2.2 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERİN MORFOSENTAKTİK ÖZELLİKLERİ	23
2.2.1 Kırım Tatarcasında Bitimsiz Ad İşlevli Yan Cümle Morfemleri	24
2.3 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE SENTAKTİK KONUMLANIŞ	28
2.4 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ	29
2.5 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE ZAMANSAL YORUMLAR	30
2.6 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE OLGUSALLIK (FACTIVITY).....	32
2.7 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	35
2.8 ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODU	36

3. BÖLÜM: KIRIM TATARCASINDA AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERİN İNCELENMESİ	37
3.1 -GAn EKİ	38
3.1.1 Sözdizimsel İşlevleri	40
3.1.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi	40
3.1.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi.....	41
3.1.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi	41
3.1.2 Olgusallık.....	42
3.2 -m(A) EKİ	43
3.2.1 Sözdizimsel İşlevleri	44
3.2.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi	45
3.2.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi.....	46
3.2.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi	47
3.2.2 Olgusallık.....	48
3.3 -mAK EKİ	48
3.3.1 Sözdizimsel İşlevleri	50
3.3.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi	50
3.3.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi.....	51
3.3.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi	52
3.3.2 Olgusallık.....	52
3.4 -(y)AcAK EKİ	53
3.4.1 Sözdizimsel İşlevleri	54
3.4.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi	54
3.4.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi.....	55
3.4.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi	55
3.4.2 Olgusallık.....	56
3.5 -(U)v EKİ	57
3.5.1 Sözdizimsel İşlevleri	57
3.5.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi	58
3.5.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi.....	59
3.5.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi	59
3.5.2 Olgusallık.....	60
3.6 -(I)ş Eki	60
3.6.1 Sözdizimsel İşlevleri	61

3.6.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi	61
3.6.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi.....	62
3.6.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi	62
3.6.2 Olgusallık.....	63
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	67
ÖRNEKLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR.....	74
EK 1. Orijinallik Raporu.....	75
EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu.....	76
ÖZGEÇMİŞ.....	79

KISALTMALAR DİZİNİ

KTTE :	Kırım Türk-Tatar Edebiyatı
M.Ö. :	Milattan Önce
bk. :	Bakınız
Yay :	Yayınları
C :	Cilt
Çev. :	Çeviren
s :	sayfa
S :	Sayı

GİRİŞ

Bu çalışmada, Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümle tipolojisi incelenmiştir. Bu incelemeden hareketle Kırım Tatarcasının isim-fiil morfemleri Oğuzca ve Kıpçakça bağlamında kullanım sıklığına göre ve sentaktik işlevlerine göre bir karşılaştırmaya tabii tutulacaktır. Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümle kurulumu çeşitli derlemelerden ve bugüne kadar yayınlanmış malzemelerden hareketle belirlenecek, daha sonra bu ad işlevli yan cümlelerin temel özellikleri ve işlevleri tespit edilerek sınıflandırmaları yapılacaktır.

Bu araştırma çerçevesinde öncelikle Kırım Tatarcasında gözlemlenen Oğuz Türk dili ve Kıpçak Türk diline ait unsurların birarada kullanımının sebeplerini daha yakından anlamak bakımından Kırım Tatar tarihine mercek tutulmuştur. Kırım - Osmanlı ilişkileri irdelenmiş ve Kırım Tatar dilinin bir etkileşim dili olduğunu gösteren unsurlar, ad işlevli yan cümleler bağlamında ele alınmıştır.

Ardından Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümleler sentaktik ve semantik açıdan betimlenmiş; zamansal ve görünüşsel açıdan da incelenmiştir. Ayrıca, değerlendirilen Kırım Tatarcası metinlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da verilerek Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümlelerin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları da irdelenerek bu diller, ad işlevli yan cümleleri bağlamında mukayese edilmiştir.

1. BÖLÜM: KIRIM TATARLARI VE KIRIM TATAR TARİHİ

Kırım Tatarları bugün, Kırım'ın yanı sıra Ukrayna'nın *Lviv*, *Kiev* ve *Krasnodar* şehirlerinde; Özbekistan'da, Dobruca'da ve Türkiye'de yaşamlarını sürdürmektedir. Kırım Tatarlarının anavatanı olan Kırım'ın batısında ve güney kesimlerinde Karadeniz yer alırken doğusunda ve kuzey kısmında *Azak* denizi ve *Sivaş* denizi bulunur. Ülkenin hükümet merkezi eskiden *Simferopol* olarak da bilinen *Akmescit* şehridir. 350.000 bin kişilik nüfusa sahip olan *Akmescit* şehri, Kırım'ın güneydoğusunda yer alır. *Akmescit*'in kuzeydoğu yönünde *Karasuvbazar* şehri yer alırken *Canköy* şehri *Akmescit*'in kuzeyinde yer almaktadır. *Akmescit*'in güneybatısına doğru gidildiğinde ise Kırım Hanlığı döneminde Kırım'a başkentlik yapmış olan *Bahçesaray* (*Bağçasaray*) şehri bulunmaktadır. Kırım'ın kıyı kesimine gelindiğinde ise eskiden *Sivastapol* olarak bilinen *Akyar*, *Suğdak*, *Bahklava*, *Gözleve* (*Kezlev*), *Keşe* (*Feodosia*), *Yalta* ve *Kerç* şehirleri görülür (Aksel 2004: 1).

26.140 km kare yüzölçümündeki Kırım yarımadası, 1000 km'yi bulan kıyı şeridine sahiptir ve *Yalta*, *Aluşta*, *Akyar* (*Sivastapol*) limanlarıyla ünlüdür (Ercilasun 2007: 814). Kırım, çok eski devirlerden beri iktisadi ve ticari açıdan önemli bir ülke olmuştur. Çin ve Orta Asya Türk ülkelerini, Hazar'ın kuzeyinden geçerek Kırım'a bağlayan İpek Yolunun bir kolu; Kırım limanlarının önemini artırmıştır. Kırım limanlarına gelen malların İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinden bütün Akdeniz ülkelerine ve Avrupa'ya taşınmasını ve tüm Doğu Avrupa'nın Ön Asya dünyası ile bağlarını sağlayan bir iskele durumunda olmuştur (Saray 1998: 19-20).

1.1 KIRIM TATAR TARİHİ

Kırım yarımadasının yerli halkı olan Kırım Türklerinin tarihi Sakalara (M.Ö. 7. yüzyıl) uzanmaktadır (Kurat 1992: 7). Tarih boyunca oldukça önemli bir geçiş bölgesi olan Kırım Yarımadası Hun, Bulgar, Avar, Hazar, Peçenek Türklerine ev sahipliği yapmış, ayrıca Sarmatlar, Alanlar, Grekler, Bizans ve Slav kabilelerinin de izlerini taşıyarak pek çok kültürün ve milletin iç içe yaşadığı bir merkez halini almıştır (Kurat, 1992: 7). Kırım'ın yağma akınlarıyla geçen bu dönemi, Hammer'ın bildirdiğine göre 13. yüzyılın ortasında Moğollar tarafından zapt edilmesine kadar sürmüştür, Altın Ordu Devleti'nin kurucusu Batu Han'ın bu bölgeyi ele geçirmesi ile son bulmuştur (2013: 26-27).

Çoğunlukla zapt altına alınmış Kıpçak Türklerinden oluşan Altınordu Tatarları, (Uzmailov & Usmanov 2010: 18-20) 1239 yılında Kırım'a ilk defa girdiklerinde Kırım genelinde, Hazarların yıkılmasıyla bölgeye gelen ve çoğunluğu Kıpçak olan Türkler bulunmaktadır.

İslam Ansiklopedisi, "Kırım" maddesinde belirtildiği üzere, bölgede uzun süre hâkimiyet kuran Altın Orda Devleti, yönetimdeki Cuci Hanedanlığının 14. yüzyılda başlayan iç anlaşmazlıkları sebebiyle 15. yüzyılın ortasında yıkılmıştır (Yüksel 2007: 813).

1.1.1 Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı, Altınordu devletinin dağılma sürecinin ardından, Kırım Tatarlarının ilk bağımsız devleti olarak kurulmuştur (Yüksel 2007: 813). Kırım Hanlığı'nın, 14. yüzyılın ikinci yarısında Hacı Giray Han tarafından kurulduğu bilinmektedir (İnalçık 2002: 450). Ayrıca uzun süre bağımsız bir güç olarak hâkimiyet kurması bakımından Kırım Tatar tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Kırım Hanlığı, Kırım yarımadasına ek olarak, Karadeniz'in kuzeyindeki ve Kuban bölgesindeki geniş arazileri de himayesi altında tutmuştur. İnalçık'ın bildirdiğine göre Hacı Giray'ın ardından Mengli Giray'ın

yönetimine geçtiği bilinen Hanlık, 18. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür (1976:950).

Kırım Hanlığı, Kırimlı'nın (1996: 5) belirttiği üzere Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır; ancak buna rağmen Orta Avrupa siyasi ortamında güçlü bir devlet konumunda olmayı sürdürmüştür.

1.1.2 Çarlık Rusya Egemenliği

Kırım, 1768- 1774 Osmanlı Rus Savaşı bitiminde imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile bağımsız ilan edilmişse de 1783 senesinde Rusya'nın egemenliği altına alınmıştır. Bu ilhakı takip eden süreçlerde Kırım Tatarları Osmanlı topraklarına, Balkanlara ve Romanya-Bulgaristan topraklarına göç etmişlerdir (Yüksel 2007: 813, Kırimlı 1996: 6). Bu yoğun göç dönemlerine ait yaklaşık sayılarla ilgili olarak, bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgilere göre, 1792 yılında yaklaşık 300.000 kişi; 1860–1863 ve 1874–1875 yılları arasında yaklaşık 1 milyon kişi ve son olarak 1891–1902 yılları arasında 1 milyon 299 bin kişiye ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır (İnalçık & Bala 1997: 744). 3 dalga halindeki bu büyük göçlerle boşalan Türk köylerine; Rus, Ukrayna, Alman vatandaşları ve Yahudi veya Rum etnik kökenli insanlar yerleştirilerek Türk nüfusunun genel nüfusa göre sayıca azaltılmasının sağlanmış olması görüşü hâkimdir.

Diğer yandan 1880 sonrası gelişim gösteren Kırım'ın politik ve kültürel hayatı dikkat çeker. Bunda 1876'da Çar rejiminde görülen rahatlamanın ve buna ek olarak 1905 Rusya İnkılabının getirdiği rahatlamanın etkisi büyüktür. Bu esneklikler, millî hareketlere duyarlı Kırım Tatar aydınlarının yetişmesine olanak sağlamıştır (KTTE 1999: 18). 1880 sonrası Kırım'da gelişen politik ve kültürel hareketin öncüsü ise 1851-1915 yılları arasında yaşamını sürdürmüş olan İsmail Gaspıralı olmuştur. Gaspıralı'nın öncülüğünde köy okullarının ıslahı, eğitimde yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi gibi kültürel gelişim hareketleri ivme kazanmıştır (Yüksel 2007: 815).

Gaspıralı tarafından 1883 yılında yayımlanmaya başlayan Tercüman gazetesi, zamanla Kırım'ın sınırlarını aşarak tüm Türk dünyasında önemli bir iletişim aracı halini almıştır. Cehaletin önüne geçmek ve “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganını yaymak amacıyla çıkarılan Tercüman gazetesi Kırım milli hareketinde en büyük etkiyi gösteren yayınların başında gelmiştir (Akpınar, 2008: 26).

Ayrıca yine bu dönemde merkezi otoritenin gevşemesi, Kırım'ın aydın gençleri tarafından kurulan Vatan Cemiyeti'nin 1917 Sovyet İhtilali döneminde milli fırka haline gelmesine ve Kırım'daki bağımsızlık hareketinin başlamasına fırsat vermiştir (KTTE 1999: 18). Geçici süreyle de olsa kendi devlet ve bağımsız birliklerini kurmaya gayret eden genç Kırımlıların bu bağımsızlık hareketleri, 1920'de Kırım'a giren Kızıl Ordu'nun müdahalesi ile sonlandırılmıştır (Özkan 2008: 526).

1920 tarihli olaylardan sonraki gelişmeler 3 Eylül 1921 tarihinde Milli Fırka ve Rus ve Tatar liderlerle yapılan ve Kırım'ın geleceğini görüşüldüğü bir toplantı ile şekillenir. Bu toplantıda alınan bir karar sonucunda 18 Ekim 1921 tarihinde “*Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*” kurulur (Fisher 2009: 191).

Başkenti *Akmescit (Simferopol)* olan ve resmi dilleri Kırım Tatarcası ve Rusça olan bu özerk cumhuriyet, 1928 yılında Kırım Muhtar (Özerk) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin lideri Veli İbrahim'in ve çevresindeki destekçilerinin idamı üzerine sonlandırılmıştır (Kırımlı 2002:461).

1928'den sonra Kırım aydınlarının bir kısmının öldürüldüğü, 3500'e yakın Kırımlının Kırım yarım adasından zorunlu göçe maruz kaldığı ve 1931 yılında ise topraklarının ellerinden alınmasına direnen yaklaşık kırk bin Kırım Tatarının Ural bölgesine sürgün edildiği bilinmektedir (KTTE 1999: 20).

1941 yılında baş gösteren İkinci Dünya Savaşı'nda ise Kırım Tatarları, bu kez savaşta mücadele etmek için Kızıl Orduda asker olarak cephelerde savaşmıştır. Almanların

Kırım'ı işgali ile Kırımdan pek çok insan, iş gücü olarak toplu şekilde Almanya'ya gönderilmiş ve yerlerine Almanların yerleştirilmesi kararı alınmıştır (Kırımlı 2002:461).

1.1.3 Kırım'dan Sürgün Yılları

İkinci Dünya Savaş'ının ortasında Almanya ve Rusya arasında kalan Kırım Yarımadası bu kez de 1944 yılında Kızıl Ordu'nun Almanlara yeniden saldırması ve Almanların mağlubiyeti üzerine Rusların hâkimiyetine geçer (Yüksel 2007: 813). Buradaki halkın ve Kırım'ın malumatı hakkındaki bilgiler Hakan Kırımlı'nın (2002: 461-462) belirttiği gibi Kırım Tatarlarının Orta Asya, Urallar ve Sibiry'a sürgün edildiği ve Kırım'a Rusların yerleştirildiği yönündedir. Kırımlı, bu sürgünlerde Kırım vatandaşlarını maruz kaldığı muamele ile ilgili olarak, Kırım Tatarlarından birçok insanın açlık, susuzluk veya hastalıktan hayatını kaybettiği bilgisini vurgular (2002: 462). Yapılan yıldırma çalışmaları insanlara zarar vermenin ötesinde var olan kültüre ve yaşanmışlıkları da tehdit etmiştir. Kırımlı'nın aktardıklarından (1989: 53); Kırım bölgesinde uygulanan tarihi mirası yok etme çalışmaları ve öncesinde Kırım halkına bilinçli uygulanan eğitimden mahrum bırakarak gittikleri yerde asimile olmalarını sağlama politikalarının, Kırım Tatar milli kimliğini ortadan kaldırmayı amaçlayan uygulamalar olduğu bilgisi elde edilir.

1.1.4 Sürgün Sonrasından Günümüze

Kırımın, 1946 yılında bir vilayet olarak kabul edilmesinin ardından 1954 tarihinde bağlı olduğu Rusya'dan çıkartılması ve bunun yerine Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı olması kararı alınmıştır (KTTE 1999: 20). Kırım Tatarları, her fırsatta anavatanları olan Kırım'a dönmek için mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadeleler sonucunda 1967 yılında, Sovyet Hükûmeti Kırım Tatarlarına haksızlık yapıldığı kararını yayımlamıştır; ancak Kırımlıların Kırım'a dönmelerine izin verilmemiştir (1999: 20). Sovyet hükümetinin bu katı tutumu Kırım Tatarlarının "Kırım Tatar Milli Hareketi"nin

başlamasına vesile olmuş ve toplu göç hareketleri ile Kırım'a dönüşlerde başarı sağlanmıştır. Sonralarda bu hareket, Kırım halkının tüm sorunlarına çözüm üretme gayesini benimseyen resmi bir teşkilata dönüşmüş (Kırımlı 2002:463), Kırım-Tatar Millî Meclisi adı altında kurulan teşkilatın başkanlığına Mustafa Abdülcemil Kırımoglu getirilmiştir (Yüksel 1989: 82).

12 Şubat 1991 tarihinde Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ukrayna yönetimine bağlanmış; Ağustos 1991 darbesinin ardından Sovyetlerin dağılması ve en sonunda yok olması ile bağımsız Ukrayna devletine bağlı özerk bir cumhuriyet olmuştur (KTTE 1999: 20, Kırımlı 2002: 464). Sürgün yerlerinden vatanlarına gelebilen Kırım Tatarlarının bilinen sayısı 350.000'dir. Kırım halkı yeniden anavatanlarının sosyo-ekonomik hayatına adapte olmaya çalışırken Kırım dışında yaşamak zorunda kalan Kırım Tatarlarının vatana dönme mücadeleleri sürmektedir (Çağal 2007: 4).

2014 yılına gelindiğinde Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in Avrupa Birliği yerine Rusya ile ortaklık yapmayı tercih etmesi muhalefet protestolarına sebep olmuştur. Bu iç kriz ile ilgili detaylı bilgileri veren İmanbeyli, 27 Şubat'ta Rusya'nın aniden Kırım Yarımadasına özel kuvvet çıkarması ve kontrolü ele alması ile Kırım'daki iç krizin uluslararası bir soruna dönüştüğünü ifade eder (2014: 4). Rusya'nın bu askeri müdahalesi sonucu kurulan Kırım hükümeti, "egemen devlet olma" veya "Rusya'ya katılma" seçeneklerinin sunulduğu bir halk oylaması yapmıştır. Referandum sonucunda %97 oranda Rusya'ya katılma oyu çıkması ile Kırım Rusya'ya katılmıştır (Liaison, 2014).

1.2 KIRIM TATARCASI

Kırım Yarımadasında yaşayan Türk nüfusun anadili olan Kırım Tatarcası, *tawlı* veya Kıpçak Grubu Türk dilleri içinde yer alır (Tekin 2005: 363, Yüksel 1989: 82).

L. Johanson, Türk dilleri sınıflandırmasında Kırım Tatarcasını Kuzeybatı ya da Kıpçak Grubu Türk dilleri içinde ele alır (1998: 82). Türk dilleri konuşuru olan halkların dinamik

tarihinin, coğrafi ve genetik kriterleri birleştiren modern Türk dillerinin sınıflandırılmasını zorlaştırdığına değinen Johanson, aşağıda verilen 6 ana Türk dili grubu ortaya koyar (1998: 82).

- I. (SW) Güneybatı, Oğuz Türkçesi
- II. (NW) Kuzeybatı, Kıpçak Türkçesi
- III. (SE) Güneydoğu, Uygur Türkçesi
- IV. (NE) Kuzeydoğu, Sibiry Türkçesi
- V. Çuvaşça, Bulgar Türkçesi
- VI. Halaçça

Johanson, Türk dilleri sınıflandırmasını alt gruplara bölerek daha da detaylandırır. NW^w sembolü ile Kuzeybatı'nın Batısı adlı alt grupta topladığı Kıpçak Grubunu; Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Karayca/Karaimce, Kırım Tatarcası olarak belirler (1998: 82).

Kırım Tatarcası, Türk dilleri sınıflandırmalarında her ne kadar Kıpçak Grubu Türk dillerine dâhil edilse de içerisinde Oğuz Türkçesine ait unsurlar da barındırmaktadır. Bunun nedeni, Osmanlı Devleti ile iç içe ayrı bir hanlık olarak varlığını sürdüren Kırım Hanlığı topraklarında, yüzlerce yıl boyunca Kıpçak Türkleri ve Oğuz Türklerinin yan yana yaşamış olmasıdır (Yüksel 1998: 260). Bu durum, Kırım Yalı Boyu bölgesinde, Oğuz Türkçesi'nin; Kırım'ın çöl bölümünde ise ağırlıklı olarak Kıpçak Türkçesi kullanımına yol açmıştır. Kırım Tatarlarının Osmanlı Devleti ile olan bu etkileşimi, Kırım'ın Orta Yolak bölümünde de hem Oğuz Türkçesi hem de Kıpçak Türkçesi özelliklerine sahip bir dilin kullanılmasına sebebiyet vermiştir (Yüksel 1998:260).

E.V. Sevortyan'a göre (1966:224) Kırım'ın bozkır kesimine yerleşen kısmı kendilerini Nogay Tatarları olarak adlandırırken, güney kesiminde yaşayan kısmı ise Tatar adını kullanmaktadır. Öte yandan, Kıpçak Grubunda yer alan Kırım Tatarcası, Kırım

Yarımadasının Kırım Hanlığı döneminde Osmanlı himayesine girmesi sonucu Oğuz Türkçesinden etkilenmiştir.

Radloff, Kırım Tatarcası ağızlarını Güney ağızları ve Kuzey ağızları olmak üzere iki ana gruba ayırır (1896: 14).

Bu grupları da kendi içinde alt gruplarını oluşturan Radloff, birinci grup olarak belirlediği Güney Ağızlarını da kendi içinde 3 e ayırır. Güney Kıyı Ağızı bu alt grupların ilkinin oluştururken *Akmescit*, *Bahçesaray*, *Kerç*, *Karasuvbazar* ve *Kefe* bölgelerini kapsayan ağız grubu ikinci alt grubu oluşturur. Son alt grubu da Dağlık bölgesinin kuzeyini kapsayan ağız grubu oluşturur. Radloff'un ikinci grup olarak belirlediği Kuzey Ağızları'nı da Kırım Şivesi, Nogay Şivesi olmak üzere kendi içine ikiye ayırır. Radloff'un detaylı ağız gruplaması şöyledir (1896: 14):

I. Güney Ağızları

- a) Güney kıyı ağızı; Bu ağız grubu, *Baydar* civarından *Üsküt* köyüne uzanan bölgede konuşulmaktadır ve güney ağızı şekil yapısını korumakla beraber farklı bir ses sistemine sahiptir.
- b) *Bahçesaray*, *Karasuvbazar*, *Akmescit*, *Kerç* ve *Kefe*: Ağırlıkla kuzey ağızı özelliklerinin görüldüğü bu karışık ağız grubunda, ses ve şekil özelliklerinde güney şivesinin oldukça güçlü bir etkisi görülürken bölge insanının sosyo ekonomik düzeyi ile bağlantılı olarak Eski Kuzey Türkçesi şekillerinin kullanımına da rastlanır.
- c) Dağlık bölgesi kuzeyi ağızı: Ağırlıkla eski Kuzey Türkçesi şekillerine daha çok rastlanan bu ağızda, herkesçe bilinen Güney ağızı pek kullanılmamaktadır.

II. Kuzey Ağızları

- a) Kırım şivesi: Genel olarak az miktarda görülen Güney ağzının etkisi en çok kelime hazinesi bakımından kendini gösterir. Kuzey Tatar ağızı ses özelliklerini ve gramatik formları taşımaktadır.

Kerç civarında hakim olan Kırım Tatar dili, çöl bölümünde konuşulandan oldukça farklıdır. Kuzey ağzına ait *Kezlev (Yevpatoriya)* şehrinin ağzının yanı sıra *Karasubazar* ve *Kefe* bölgelerinde de Kuzey bölgesi ağzına ait yoğun etkileri görülür.

b) Nogay şivesi: Kırgızca'ya benzerliği ile dikkat çeken yalın bir kuzey Tatar dili olan bu yok olmaya yüz tutmuş ağız, bugün sadece Kırat köyünün belli bir yaşın üstündeki sakinlerince konuşulmakta ve Çöl ozanlarının türkü ve destanlarında görülmektedir (Radloff 1896: 14-15-16).

Doerfer'in (1995: 94) sınıflandırması ise 6 gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki merkezî olarak adlandırılan kuzey, güney ve doğu bölgelerini kapsayan Kırım Tatarcası; ikincisi güney bölgesini kapsayan Kırım Osmanlı Türkçesi; üçüncüsü kuzey-batı ve doğu bölgelerini kapsayan ve Kırım Tatarcası olarak adlandırılan grup; dördüncüsü kuzey-doğu bölgelerini kapsayan Kırım Nogaycası; beşincisi *Dobruca* bölgesinde konuşulan Tatar dili ve son olarak altıncısı ise Dobruca bölgesinde konuşulan Nogay dilidir.

Savran'ın (2009: 2-3) sınıflandırmasına göre ise Kırım Tatarcası aşağıda verilen 3 ana koldan oluşmaktadır:

- 1- Kıpçak Türkçesi özellikleri taşıyan Kırım'ın Kuzeyi ile Nogayların yerleştikleri bölgeyi kapsayan bozkır-çöl kolu;
- 2- Karadeniz sahillerindeki yerleşik halk tarafından kullanılan ve Osmanlı döneminde Anadolu ile kurulan bağlantı dolayısıyla Türkiye Türkçesi etkisinin ağırlıklı olduğu Güney (yalı boyu) kolu;
- 3- Her iki kolun da özelliklerini taşıyan *Bahçesaray* kolu.

Kırım Tatarcası yazı dili, Kırım Tatarlarının tarihi ve sosyo-kültürel yapıları ile paralellik göstererek zaman içinde değişime uğramıştır. Yüksel'in de ifade ettiği üzere Kırım'da resmî dilin İstanbul Türkçesi olması ve edebiyatta da kullanılması, Kırım Hanlığı zamanında tahtın başında olan I. Mengli Giray ile Osmanlı Devleti padişahı Fatih Sultan Mehmet'in anlaşmaya varması sonucu Kırım'ın Osmanlı Devleti himayesine

alınmasından sonra olmuştur (2007: 814). Kırım Hanlığı'nın 1783 yılı işgalinin ardından yazılan Kırım Tatarca– Rusça konuşma kitabının dili de İstanbul Türkçesidir (2007: 814). İsmail Gaspıralı bu anlamda önemli ve öncü bir isim olmuştur. Gaspıralı tarafından neşredilen risalelerde ve 22 Nisan 1883 tarihli “Tercüman” gazetesinde İstanbul Türkçesi kullanılmıştır. 1905 inkılâbı sonrası oluşan özgürlük ortamında, eğitimine İstanbul şehrinde devam eden talebelerin, İsmail Gaspıralı tarafından yayımlanan “Tercüman” gazetesinin kadrosundan olan ve bu gazetede aynı zamanda yetişmiş olan Kırimlı aydınların ve İsmail Gaspıralı tarafından açılan okullarda görev yapan öğretmenlerin sayesinde İstanbul Türkçesi edebî dil olarak yeniden yaygınlaşmıştır (2007: 815).

Tüm bu dilbilimsel ve kültürel gelişmelerin yaşandığı ortamda resmi yazı dili olarak Kırım Tatar dilinin hangi ağzının kullanılacağı kararı, 1928 yılında Akmeşcit şehrinde yapılan ilim konferansında alınmış, buna göre *Bahçesaray* ağzı, resmi yazı dili olarak belirlenmiştir (Yüksel 2007: 815). Kırım Tatarcasında, 1928 yılına kadar Arap alfabesi, 1928-1938 yılları arasında 31 harfli Latin alfabesine ve 1938 yılından itibaren de Rus alfabesi olan Kiril alfabesini kullanılmıştır (Sevortyan 1966:234). Bu alfabe 25’i ünsüz 10’u ünlü olmak üzere 35 harf, 2 belirtme işareti mevcuttur. Kırım Tatarları 1991 Milli Kurultayında Latin alfabesine geçiş kararı alınmış olsa da bu karar uygulanamamıştır (Yüksel 2007: 815-816).

1.3 KIRIM TATARCASI VE OSMANLICA İLİŞKİSİ

Kırım Tatar edebiyatına geçmeden önce, Kırım Tatarcasında Oğuz Türkçesi unsurlarının yer almasında rol oynayan Kırım Tatarları - Osmanlı Devleti ilişkilerine ayrıca yer vermek isteriz. Bilindiği üzere Altın Orda devletinin yıkılmasının ardından kurulan müstakil Kırım Hanlığı, hâkimiyet kurduğu topraklar içinde Kıpçak ve Oğuz Türkleri yan yana yaşamıştır. Kırım Hanlığının varlığını asırlarca Osmanlı Devleti ile iç içe sürdürmüş olması sonucunda coğrafi olarak bazı ağızlar ortaya çıkmıştır. Yüksel’e göre, (1998: 260)

Kırım'ın *Yalı Boyu* bölgesinde Oğuz Türkçesi; çöl bölgelerinde ise ağırlıklı olarak Kıpçak Türkçesi konuşulmakta iken Kırım'ın *Orta Yolak* bölümünde de hem Oğuz Türkçesi hem de Kıpçak Türkçesi özelliklerine sahip bir dilin hâkimiyeti söz konusudur.

Kırım Tatarlarının dillerindeki bu etkileşimin en önemli sebebi, Kırım'ın tarihi dönemlerinde yer alan Osmanlı-Kırım ilişkileri olmuştur. Bu tezin konusunu da doğrudan etkileyen ve üzerinde önemle durulması gereken bu ilişkilerin açıklamasına geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin tüm Müslüman âleminde nasıl bir imaj sergilediği konusuna da değinmekte yarar vardır. Osmanlı Devleti'nin gerek siyasi sınırları yakınlarında gerekse dini ve kültürel etki alanında bulunan, zor durumdaki hemen hemen her Müslüman toplum için Osmanlı Devleti, hilafetin de merkezi olması sebebiyle, sıkıntılı durumlarda destek istenebilecek, çaresiz kalındığında sığınabileceği güvenilir bir ülke olmuştur. Arabacı'nın da vurguladığı üzere (2008: 67), Müslüman Kırım Tatarları, her ne kadar Rus işgalinin başlarında, kendilerini izole ederek olası asimilasyonlarını engellemeye ve bu işgalci yönetime karşı korunmaya çalışsalar da (Türkistan ve Kazan örneklerinde de benzer savunmalar görülmüştür), sonunda bu yolu da terk ederek göç etme yoluna başvurmuşlardır.

Tüm bu işgaller karşısında Osmanlı devletine yoğun göçlerde bulunan bu toplumun dilinin doğal olarak bir etkileşimi söz konusu olmuştur. Osmanlı ve Türkiye tarihinin hemen her döneminde Kırım göçleri ve dolayısıyla oluşan Kırım köyleri veya Kırım Tatarlarının yerleşim bölgeleri mevcut olagelmıştır. Özellikle bu göçlerle ilgili olarak, yurdun dört bir yanında ve neredeyse her sosyal ve entelektüel kesimden Kırım Tatarının Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren yaşadığı bilgisini edinmekteyiz (Ortaylı 2002: 58). Kırım Yarımadasından Osmanlı Devleti'ne olan bu göçlerin ve sosyo - ekonomik münasebetlerin 1783'ten sonra da sürdüğünü biliyoruz (2002: 59). Bu münasebetler bu tarihten sonra ağırlıklı olarak eğitim ve matbaanın gelişmesi ile artan kitap alışverişi çevresinde teşkil etmiştir.

Bu göç trafiğinin ve Kırım aydınları vasıtasıyla Kırım'a yapılan kitap temininin iki ülke arasındaki dili doğrudan etkilediği ve özellikle Kırım'ın Bahçesaray bölgesinde konuşulan Türkçe'nin Osmanlı'da konuşulan Türkçeye benzediği de aşîkârdır. Bu

noktada mutlaka değinilmesi gereken bir diğere önemli nokta da Kırım'ın en önemli isimlerinden olan İsmail Gaspıralı tarafından hayata geçirilen eğitim, basın-kültür alanlarındaki girişimlerdir (Usûl-i Cedîd mektepleri; Tercüman gazetesi). İsmail Gaspıralı'nın hızlanmasında büyük etkisinin olduğu bu etkileşim süreci, Kırım'ın lise ve ortaokullarında Türkiye Türkçesi ile eğitim girişimleri ile devam etmiştir. Bilhassa Türk Tarihi, Coğrafya ve Edebiyat derslerinin Türkiye'den gelen Türkiye'de yetişmiş şair Şevki (Bektöre) Bey gibi Kırımlı aydınlar ve de Türkiyeli gönüllü muallimler tarafından verilmiş olması (Ortaylı 2002: 59; Kırımlı 1999: 179), Türkçe etkisini açıklayan diğere öğelerdir.

1.4 KIRIM TATAR EDEBİYATI

Kuzey ve Osmanlı Türkçesi olarak iki koldan ilerleme gösteren Kırım Tatar Edebiyatını altı döneme ayırmak mümkündür (KTTE 1999: 22). Bu dönemleri aşağıda detaylıca açıklayacağız.

Kırım Hanlığı dönemi; Kırım Tatar edebiyatında Osmanlı etkisi oldukça yoğun biçimde görülmektedir. Bu dönemde gerek Kırım Hanı Mengli Giray'ın Osmanlı'dan etkilenmesi gerekse Kırım ordusunun Osmanlı ordusu ile bir arada kalması bu etkileşimi artırmıştır. Bu döneme ait en eski Kırım Tatarcası yazıtları, Sevortyan'ın aktarmasından öğrenmekteyiz: *Can Muhammed'in 1648– 1649 tarihli 'İslam Geray'ın Polonya'ya Yaptığı Seferi Anlatan' isimli eseri; Seit Muhammet Riza'nın 18. yüzyıl tarihli 'Yedi Gezegen (Essebu's-Seyyar)' isimli eseri ve El- Muhit-ul Burhani'nin 'Kanıtlar Okyanusu' isimli eseri* (1966: 224).

Hanlık döneminin ardından yaklaşık olarak 18. yüzyılın sonlarına denk gelen Rusya istilası dönemi; açılmaya başlanan Rus-Tatar okulları, Kırım Tatar dilinin zayıflamasına etki etmiş (KTTE 1999: 24-25) bu dönemde birçok aydın göç etmek zorunda kalmıştır. 1883 yılına gelindiğinde ise sonraki yıllarda sürüp gidecek olan oldukça güçlü bir Kırım Tatar Edebiyatı birikiminin başlangıcı olarak kabul edilen "Tercüman gazetesi dönemi" başlar ki bu dönem elbette Kırım Tatar edebiyatı için ayrı bir yerdedir. Kırım Türk-Tatar

Edebiyatı (1999: 25-27) adlı eserde de İsmail Gaspralı'nın 10 Nisan 1883 tarihinde Bahçesaray'da Kırım basın hayatına kazandırdığı *Tercüman* isimli gazetesi, Kırım'da kalan az sayıda Kırım Tatarına 40 yıl boyunca dünya edebiyatından birçok çeviri eser kazandırmış olduğu üzerinde durulur.

1905 yılında Rusya'da meydana gelen meşrutiyet inkılabının ardından 1917 devrimine kadar geçen sürede ki bu süre zarfı Kırım Edebiyatının bir diğer edebi dönemini teşkil etmektedir; pek çok Kırimlı aydın Kırım mili edebiyatına önemli katkılar sunan ürünler ortaya koymuştur. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir: *Abdurreşit Mediyev, Asan Çergeyev, Ali Bodaninskiy, Gaffar Şerfeddin, Habibullah Odabaşı, Hüseyin Şamil Toktargazi, Hüseyin Baliç, Mehmet Nüzhet, Mehmet Niyazi, Mithat Rifatov, Osman Zaatov, Osman Akçokraklı ve Seyyid Mahmud Rifatov* (KTTE 1999: 27-30).

1917 devrimi dönemine gelindiğinde ise 1917'de Kırım Halk Cumhuriyetinin kuruluşu yeni bir edebi dönemi başlatacaktır. "1917-1944 Kırım Tatar Edebiyatı Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemin edebi eserleri, aynı yıl açılan Kırım Üniversitesi etkisinde gelişme göstermiştir. Sosyalizm temasının ağırlıklı işlendiği bu dönemde yetişen önemli edebi isimler ise şöyledir: *Umer İpçi, Abdullah Lâtifzâde, Hamdi Giraybay, Bekir Sıtkı Çobanzâde, Şevki Bektöre, Abdurrahim Altanlı Şeyhzâde, Asan Çergeyev, Halil Kadiroğlu* gibi yazarlar yetişmiştir (KTTE 1999: 30-34).

1944 yılından günümüze uzanan edebi dönemin başı, Kırım halkının yaşadığı esirlik döneminin etkisi altında kalmış ve bu durum edebiyatta durgunluk etkisi yaratmıştır. 1950 yılı sonrasında ise bu durgunluk yerini basın etkisinde gelişen hareketli bir edebi döneme bırakmıştır (KTTE 1999: 34). Kırım halkının dili aktif olarak yayın yapmaya devam eden ve Kırım Tatarcasını doğru kullanan gazete yazıları ve radyo programları, tiyatro oyunları ve Kırım Tatarcasına aktarılan eserler sayesinde korunmuştur. 1970'lere gelindiğinde ise Özbek, Kazak, Rus okullarında okutulan yeni nesiller artık ana dillerinde eğitim alabilmektedirler.

1967 yılından sonra vatana dönmeyi her şeyin üstünde tutan Kırimlılar bu vesileyle Kırim edebiyatını da anavatanlarına taşımışlardır. Basın yayın organlarının pek çoğunun Kırim'a taşındığı bu dönemde nesir türü diğer edebi türlere göre ön plana çıkmıştır (1999: 35-38). Bu dönemin önemli edebi isimlerden bazıları şöyledir: Ayder Osman, Cevariye Mecitova, Çerkez Ali, Eşref Şemizâde, Enver Selâmet, Remziy Halid, Raim Tınçerov, Riza Fazıl, Emil Amit, Rüstem Aliyev, Seitumer Emin, Uriye Edemova, Yusuf Bolat, Yunus Temirkaya ve Ziyadin Cavtöbeli (1999: 34-41). 1991 yılında gerçekleşen Millî Kurultay'da Lâtin alfabesinin kullanımının kabul edilmesinin ardından, Kırim Tatar eserlerinin neşriyatı Kırim'da yapılagelmiştir. Ayrıca milli kimliklerini ifade etme özgürlüklerini kazanmış olarak basın ve edebi hayatına devam eden Kırim Tatar halkı ve yeni nesil edebiyatçıları daha güçlü bir edebi dil oluşturmaktadırlar (1999: 41).

1.5 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Bugün, Kırim Yarımadası dışında Türkiye, Özbekistan, Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna gibi ülkelerde yaşayan Kırim Tatarlarının tarihi oldukça hareketli ve yoğun olaylar silsilesi içinde geçmiştir. Bu çalışmada, Kırim Tatarlarının köklü ve pek çok farklı devletin yer aldığı tarih sahnesinden etkilenen dilinde yer alan ad işlevli yan cümle yapıları ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmanın ilk bölümü, Kırim Tatar halkının kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan Kırim tarihine ve bu tarihî süreçte Kırim Tatarcasının ve Kırim Tatar edebiyatının bulunduğu duruma ayrılmıştır.

Tarihi Sakalara (M.Ö. 7. yüzyıl) uzanan Kırim, 13. yüzyılda Cuci Hanedanlığının hakimiyetine kadar pek çok kavme ev sahipliği yapmış, pek çok kabilenin yağma akınlarına maruz kalmıştır.

14. yüzyıla gelindiğinde Kırim'ın kaderini değiştiren kendi bağımsızlığını ilk kez ilan ettiği Kırim Hanlığı kurulur. Hacı Giray tarafından kurulan hanlık, sadece Kırim yarımadasını değil Karadeniz'in kuzeyinde ve Kuban bölgesine de yayılmıştır. Kırim Hanlığı, dönemin mevcut siyasi ortamında güçlü ve saygın bir devlet olarak 18. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş ve Kırim tarihinin ve kültürünün şekillenmesinde oldukça önemli bir yer edinmiştir.

1783 yılında Kırım'ın Rusya egemenliğine alınması, Kırım Tatarlarının bugününde büyük izleri bulunan; zorunlu göçlerle, kültürel ve dilsel etkileşimlerle dolu tarihinin başlangıcıdır. Kırım yarımadasından 3 dalga halinde yapılan bu zorunlu büyük göçler sonucunda Kırım Tatarları, Osmanlı topraklarına, Balkanlara ve Romanya-Bulgaristan topraklarına göç etmişlerdir. Kırım Yarım adasında kalan nüfus ise oldukça azdır. 1876'dan sonra millî hareketlere duyarlı Kırım Tatar aydınları yetişmeye başlamıştır. İsmail Gaspıralı, Kırım Tatar milli hareketinin öncüsü ve büyük destekçisi olarak bu dönemde eğitim ve basın yayın faaliyetleri ile 1917'de başlayacak olan Kırım bağımsızlık hareketine önemli bir ivme kazandırmıştır. 1928 yılından itibaren yaşanan Alman işgali ve ardından Kırım'da Kırım Tatarlarına uygulanan acı dolu sürgünler, Kırım Tatar milli kimliğine yönelik ciddi bir tehdit oluşturmuştur.

Kırım Tatarlarının 1946'da Ukrayna'ya bağlı hale gelen Kırım'a geri dönme çabaları yoğun şekilde devam etmiş ve bu çabalar Kırım Tatar Milli Hareketi'nin başlatarak "Kırım-Tatar Millî Meclisi" adlı resmi teşkilatın kuruluşunu sağlamıştır. 1991'de Kırım, Ukrayna'ya bağlı özerk bir cumhuriyet haline getirilmiştir. 2014 yılına gelindiğinde Ukrayna'nın Rusya ile anlaşması sonucu Kırım'da yapılan halk oyması ile Kırım Rusya'ya katılmıştır.

Kırım tarihinde açıkça görülen sürgün politikaları Kırım Tatarcasında görülen etkileşimleri açıklar niteliktedir. Bu çalışmada bu etkileşimlerin kendini gösterdiği, Kıpçak ve Oğuz dillerinde ad işlevli yan cümle kurulumuna izin veren eklerin bir arada kullanımını konusu ele alınacaktır.

Osmanlı ve Türkiye tarihinin hemen her döneminde Kırım göçleri söz konusu olduğundan bu konuyu kırım tarihinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. *Kırım Tatar Milli Hareketi*, Kırım Tatar edebiyatının da temelini oluşturmuştur. Osmanlı ile olan yoğun göç trafiği, eğitim ve matbaanın gelişmesi ile artan kitap alışverişi ile şekillenmiş, bu durum iki ülke arasındaki dili doğrudan etkilemiştir. Kırım Tatarcasının kendi içinde sınıflara ayrılması da yine aynı tarihi olayların sonucunda Kırımlıların yerleştikleri ve dil etkileşimine geçtikleri bölgelere göre yapılmıştır. Buna göre bugün Kırım Tatarcasını *bozkır-çöl*, *yalı boyu* ve *orta yolak* kolları olarak 3 farklı kolda sınıflamak mümkündür.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde ad işlevli yan cümle yapıları teorik olarak ele alındıktan sonra Kırım Tatarcasında bu yapıların kurulumuna izin veren ekler morfosentaktik ve semantik açıdan değerlendirilecektir ve bu eklerin kullanım sıklıklarına göre sıralaması yapılmaya çalışılacaktır. Ardından bu yapıların bağlı buldukları temel cümlelerde üstlendikleri görevler Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile kıyaslanarak ele alınacaktır.

2. BÖLÜM: YAN CÜMLE KAVRAMI VE AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELER

Çalışmanın bu bölümünde, Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümleler (subordinate clauses) ve üstlendikleri gramatikal işlevler ele alınacaktır. Belli ekler vasıtasıyla kurulan ad işlevli yan cümle yapıları temel cümlenin ögesi işlevinde bağımlı yapılar oluştururlar. Ad işlevli yan cümleler üst cümleyi çeşitli açılardan tamamlamaları ve üst cümlede yüklem eyleyeni (aktant) işlevleri ile bağımlı cümle tipini temsil ederler (Aydemir 2017:186).

Türkçede, basit cümleler ve birleşik cümleler olmak üzere yapısal olarak iki cümle türü bulunmaktadır. Yan cümle kavramının açıklamasına geçmeden evvel yan cümlenin bağlı bulunduğu ana/ temel cümle ve dolayısıyla birleşik cümle kavramlarının açıklamasına değinmek isteriz.

Birleşik cümle (İng. complex sentence; Fr. phrase composée), bir ana cümlenin anlamca bütünlüğü olarak görev yapan yan veya ara cümleleri ile oluşturduğu cümle olarak tanımlanır. (Ünal 2009: 6)

Görüldüğü gibi birleşik cümle tanımı kendi içinde temel cümle ve bu temel cümleye bağlı yan cümle (subordinate clause) kavramlarını barındırmaktadır. En temel şekliyle bitimsiz bağımlı cümlecikler olarak adlandırabileceğimiz yan cümleler ile ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlar üzerinden bitimsiz, bağımlı ve altasıralı yapı terimleri de diğer başlıklarda ayrı ayrı açıklanacaktır.

Yan cümlenin bir alt birim olarak bağlı bulunduğu üst cümleye temel cümle (main clause) adı verildiği bilgisine yukarıdaki tanımda değinmiştik. Diğer bir deyişle yan cümleler, anlamca da bağımlı oldukları üst cümlenin birer ögesi olarak karşımıza çıkarlar. (Erkman-Akerson & Özil 1998:51-52). “Köpek zincirini kopararak üzerimize doğru koşmaya başladı.” örneğinde olduğu gibi iki cümle birbirine hiyerarşik bir düzende bağlıdır. Yukarıda Erkman - Akerson, Özil’in tanımında da ifade edildiği üzere, yan cümleler bağlı oldukları ana cümleler ile birer birleşik cümle meydana getiren yapılardır.

Tüm bu temel kavramlardan sonra bu çalışmada detaylı incelenecek olan ad işlevli yan cümle yapılarının tanımını Johanson'un (1992: 262) belirttiği üzere fiilimsi işaretleyicilerinin oluşturduğu altasıralı olarak bağlandığı temel cümlede farklı işlevlerde kullanılabilen bağımlı cümle tipi olarak vermek mümkündür.

Yan cümlecik, bağımlı cümlecik veya yan yargı (Ediskun 1999: 381) olarak farklı biçimlerde isimlendirilebilen yan cümle, yapıcı fiil merkezli bir cümle kuruluşundadır ve bazen bu fiile bağlı diğer öğeleri de barındırabilir. Ancak aynı zamanda bağlı bulunduğu üst cümlelerin bir ögesi konumundadır.

(1) *Azbarda(...) köpek [avlamasını] kese, (...)* (Türkarlan 2015: 80)
'Bahçede... köpek [havlamasını] kesiyor, (...)'

Yukarıdaki örnekte, *-ma/-me* isim-fiil morfemi ile bir ad işlevli yan cümle (*havlamasını*) kurulmuştur. Bu ad işlevli yan cümle, aynı zamanda bağlı olduğu üst cümlelerin de nesnesi görevinde kullanılmaktadır. Yan cümlelerin ifade ettiği önerme, ana cümleyi destekler ve bütünlük; ancak her iki cümlelerin yüklemi farklılık göstermektedir. Yan cümlelerin fiilinin aldığı fiilimsi morfeme göre bu yapılar, ad işlevli, sıfat işlevli ve zarf işlevli yan cümle yapıları olarak gruplandırılırlar. Ancak bu çalışmada sıfat işlevli ve zarf işlevli yan cümle yapılarına değil ad işlevli yan cümle yapılarına değinilecektir. Ad işlevli yan cümle kavramı, Csató (1999: 23) ve Cristofaro'nun (2003: 95) da ifade ettiği gibi isim-fiil morfemleri ile isimleştirilen ve altasıralı halde bir üst cümleye bağlanarak üst cümle yüklemine bir eyleyeni konumunda bulunan bağımlı cümle tipini temsil etmektedir.

Yan cümle yapılarını farklı tanımları ile ele aldığımız bu çalışmanın inceleme kısmında Kırım Tatarcasında isim-fiil morfemleri ile oluşturulan bu yan cümle yapıları, Kırım Tatarcası metinlerinden alınan ad işlevli yan cümle örnekleri üzerinden detaylı analiz edilerek incelenecektir.

2.1 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE ALTASIRALILIK

Sözdiziminde, cümleciklerin hiyerarşik bağlantısını geleneksel olarak altasiralılık (subordination), hiyerarşik olmayan bağlantısını ise *sıralama* (coordination) olarak tanımlayan Blühdorn, bu sentaktik fark ile bağımlı durumda olan bir yan cümlenin, temel cümleye sentaktik olarak bağlı olması durumuna vurgu yapar (Blühdorn, 2007: 3). Bu tanıma göre ad işlevli yan cümleleri, isim-fiil ekleriyle meydana getirilmiş olan bağımlı durumdaki bir tümcenin, sentaktik çerçevede hiyerarşik düzende üst/ temel cümleye bağlı hale gelmesi şeklinde özetleyebiliriz.

Türkçede yan cümle yapıları fiilimsi morfemleri ile kurulurken bazı dillerde bu işlev belli bağlayıcılara (subordinator) atanmıştır. Örneğin İngilizce *that, which*; Farsça *ki* sözcüklerinin işlevi Türkçedeki isim-fiil morfemlerine yani *-mAK, -m(A), -(y)Iş*, denktir. Türkçede isim-fiillerle kurulan bu yapılar ise İngilizcedeki *that* sözcüğü ile kurulan yan cümle yapılarına karşılık gelmektedir.

Altasıralama durumu, dile bağlı olarak, tümleçleyiciler, ilgileyciler, *wh*-kalıpları, durum ekleri, bitimsizlik veya sözdizimsel konum gibi dil bilgisel unsurlarda kendini gösterebilir (Aydemir 2017: 190, Rehbein 2007: 9).

Göksel & Kerslake'in yaklaşımında altasıralı ad cümlecikleri, daha büyük bir cümle içinde (ana cümle veya başka bir alt cümle içinde) özne, nesne vb. gibi görevlerde isim cümleleri ile aynı işlevleri yerine getiren alt cümlecikler olarak karşımıza çıkar. Ayrıca altasıralı cümleler iki gruba ayrılır. Buna göre altasıralı cümleler, yapısal olarak bitimli (i) yani yapı olarak tam bir cümleyle özdeş veya bitimsiz (ii) sonlu olmayan yani *-mAK, -m(A), -DIK, -(y)AcAK veya -(y)Iş*, alt eklerinden biriyle işaretlenmiş olarak kurulan iki türden biri olabilir (2005: 351-352). Örnekler:

(2) (i) [*Üniversiteye gideyim*] istiyor.

(3) (ii) [*Konuyu iyice anlamak*] gerek. (2005: 351-352)

Konu ile ilgili olarak Cristofaro ise morfosentaktik temele dayanan ve Hint-Avrupa dillerinden gelişen altasıralılık ilişkisinin, üst cümle ile yan cümle arasındaki ayrımın sınırını netleştirmek için kullanıldığını ifade etmektedir (2003: 2). Bu yönüyle altasıralamayı, cümlelerin bağlantılama biçimi olarak tanımlayabiliriz. Bitimsiz bir yan cümlenin hiyerarşik olarak bir üstte yer alan temel cümleye sentaktik ve semantik açıdan bağlanmış olma durumunu bildirir (Aydemir 2017:190, Lehmann 1988: 182). Yani bu yapılardaki bağlantının belirlenmesinde sentaktik ilişkilerin yanı sıra semantik ilişkilerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

2.1.1 Bitimli Yapılar

Yan cümle, yapıca bağlı bulunduğu ana cümleyi anlamca güçlendirir ve tamamlar. Göksel & Kerslake'in de tanımladığı gibi fiilimsi ögelerini barındıran ve doğrudan üst cümleye bağlı olan yan cümle yapıları, kimi zaman bitimli (finite) kimi zaman da bitimsiz (non-finite) fiillerle kurulmaktadır. (2005:351).

Bitimli yapılar, doğrudan anlatım olarak nitelendirilebilecek bitimli bir cümlenin bir alıntılama edatı aracılığıyla altasıralı olarak bir üst cümleye bağlanması olarak tanımlanabilir. Bu tür yapılarda altasıralılık kodlamasını Cristofaro (2003), bağımsız (balanced) olarak nitelendirmiştir; Csátó da bu konuyla ilgili olarak Türkiye Türkçesinden *diye* alıntılama edatı ile oluşturulan yapıları buna örnek gösterir (2010: 111).

Örnek:

(4) [*Buradan neyi aldın*] *diye sordum*. (Csátó 2010: 111)

Bu tümeleçlemelerde özellikle dikkat çeken husus, bir tür bitimli bir alt cümlecik olmalarıdır. Bu da Türkçenin sola dallanan tipolojik yapısına uymaktadır. Örneğin, Farsçadaki anlamları arasında "o", "kim", "hangi", "ne zaman", "öyle", vb. yer alan "ki"

morfemi, Farsçadan ödünç alınmıştır. Göksel & Kerslake'in (2005: 399) konuyla ilgili vardığı sonuç şöyledir. Türkçenin (veya başka bir Türk dilinin) siyasi ve / veya demografik olarak baskın bir Hint-Avrupa diliyle (İran, Slav, Germen vb.) uzun süreli temasa maruz kaldığı her yerde, sola dallanan bitimsiz yapılar oldukça yaygındır.

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, alıntılama edatı ile oluşturulan bitimli alt cümlecikler Kırım Tatarcasında ağırlıklı olarak *dep* edatı aracılığıyla kurulmaktadır. “*diye*” alıntılama edatı hem ad işlevli hem de zarf işlevli yan cümlelerin oluşumunda çok yaygın bir kullanıma sahiptir ve her zaman yan cümlenin sonunda bulunur (Göksel&Kerslake 2005: 354-355). “*Diye*” alıntılama edatına sahip ad işlevli yan cümleler, “*de-*” dışındaki iletişim fiilleri, biliş ve algı fiilleri ve duygu fiillerinin öznesi veya nesnesi işlevinde kullanılır (2005: 354-357). Örnekler:

(5) *Teoman [memur onu azarladı] diye çok sinirlenmişti. (2005: 355)*

(6) *Sanyorum ki [işini bırakmak istiyor]. (2005: 355)*

2.1.2 Bitimsiz Yapılar

Bir cümlenin oluşumunda en az bir bağımsız cümle gerekmektedir. Bitimsiz yapılarda ise bağımlı olarak tabir edilen cümle tiplerinden söz etmek gerekir. Bu noktada konu ile ilgili Christofaro'nın tanımından hareket edecek olursak eğer cümle, bir yan cümle barındırıyorsa yani altasıralı bitimsiz bir yapıda ise yapıca bağımlı (deranked) bir cümle oluşturmaktadır (2005: 55).

Türk dillerinde de ad işlevli yan cümle yapıları, esasen bitimsiz yapılar olarak kurulmaktadır. Örneğin Johanson, Türkçede, isim-fiil morfepleri de dâhil olmak üzere tüm fiilimsi morfeplerini, bitimsiz yapıların kurulmasına izin veren ekler olarak ele almaktadır (1998: 60-61).

Bitimsiz altasıralı cümle yapıları yukarıda (bk. 2.2.1.1) ele alınan bitimli yapıların aksine bitimsiz fiillere (filimsiler) bağlı olarak oluşturulan görünüş-zaman, kişi vb. bakımından üst/temel cümleye bağlı olan bağımlı yapılarıdır. Cümlecik olarak da adlandırılan bu yan cümle yapıları genellikle üst cümleden önce gelmektedir. Fiilimsi morfemleri ile kurulan bu bağımlı cümleler, Aydemir'in (2017: 190-191) de ifade ettiği gibi cümlede üstlendikleri gramatikal işlevlerle, zaman, görünüş, kişi vb. açılardan temel cümleye bağlıdırlar.

Örnek: *Siz [konuşmasını] öğrenemediniz.* (2017: 190-191)

Bu örnekte ad işlevli yan cümleyi oluşturan “konuşmasını” sözcüğü, üst cümlelerin belirtili nesnesi durumundadır. Bu örnekten de hareketle ad işlevli yan cümle yapılarını yukarıda da (bk. 2.1) tanımladığımız üzere; isim-fiil morfemleri aracılığı ile kurulan, altasıralılık esasına göre bağlı olduğu temel cümlelerin yüklemine, “eyleyen” işlevi ile bağımlı olan cümle türünü temsil eder. Pek çok dilde kullanılagelen bitimsiz yapılar vasıtasıyla oluşturulmuş olan tümceler, çeşitli isimlerle anılabilmektedir.

Bu çalışmada, bir üstte konumlanan temel cümle ile hiyerarşik açıdan bağlanmış durumda olan bitimsiz yapılar, yan cümle şeklinde değerlendirilmiştir. Yan cümlelerin bağlı bulunduğu bitimli yapılara da ana/temel veya üst cümle isimleri kullanılmıştır.

2.2 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERİN MORFOSENTAKTİK ÖZELLİKLERİ

Bitimsiz ad işlevli yan cümleyi oluşturan isim-fiil morfemini almış olan fiiller, bu yapıların ana unsurudur ve sonda bulunur. Ad işlevli yan cümleler, bağlı oldukları temel cümleler içinde anlamsal açıdan özne, nesne gibi bir veya birden çok sentaktik işlev üstlenir veya bu unsurlarla tamamlanabilirler (Göksel & Kerslake 2005: 351).

İsim-fiil morfemleri, ad işlevli yan cümle oluşturma görevi dışında ana cümlede farklı sentaktik işlevlerde, çoğunlukla temel argümanlar olarak, ortaya çıkar. Johanson (2013: 75) bu sözdizimsel işlevleri; ilkeyleyen (özne), akuzatif/belirtme hâl eki ile kurulmuş

doğrudan nesne (accusative-marked direct objects), datif/yönelme hâl eki ile kurulmuş dolaylı nesne (dative-marked indirect objects) ve bulunma, vasıta ve ayrılma hâl eklerinden biriyle işaretlenen veya edatlarla kurulmuş olan tamlayıcılar olarak sıralar (Aydemir 2013: 192). Aynı zamanda, cümle ve kelime grupları içinde ad görevi üstlenen bu yapılar, adların yüklenebileceği tüm görevleri üstlenebilirler.

Örnekler:

(7) *[Gezmek], yorucu bir etkinliktir. (özne)*

(8) *Komşum, satıcılardan [gitmelerini] istedi (nesne)*

(9) *[Durmaksızın çalışmaktan] yorulmuyordu. (dolaylı tümleç)*

(10) *[Aydi, kızım seni okumağa] yollarım, anda raat olursın. (...)* (Türkarlan 2015: 80)
'[Haydi, kızım seni okumaya] yollarım, orada rahat olursun. (...)'

2.2.1 Kırım Tatarcasında Bitimsiz Ad İşlevli Yan Cümle Morfemleri

Kırım Tatarcasında bitimsiz ad işlevli yan cümle kurulumuna izin veren morfemler “-gan/-gen, -ma/-me, -mak/-mek, -ış/-iş, uş/-üş, -uv/-üv”dür (Savran 2008:151) .

Kırım Tatarcasında bitimsiz yapıda kurulan ad işlevli yan cümlelere bakıldığında, kullanımını en sık olanın -GAN morfemi, en az olanın ise -(I)ş morfemi olduğu görülmektedir. Bu eklerin kısaca açıklamalarına aşağıda değinilecektir. Çalışmanın bir sonraki inceleme bölümünde ise bu eklerin Kırım Tatarcası örnek cümleleri ile birlikte daha detaylı açıklaması verilecektir.

Şimdi, Kırım Tatarcasında bitimsiz ad işlevli yan cümle kurulumuna izin veren morfemleri daha detaylı inceleyelim.

-GAn: Kırım Tatarcasında da *-GAn* morfemi bitimsiz ad işlevli yan cümleler kurmaktadır. Aslında sıfat fiil görevinde kullanılan bu ek olgusallık bildirir ve hiyerarşik olarak bağlı bulunduğu üst cümlede herhangi bir sentaktik işlevde görülebilir (Aydemir 2017:188).

(11) [*Kaydan kelgenlerini*], (...) sorup onlarnen lakırdı etti. (Türkarıslan 2015: 85)

‘[Nereden geldiklerini], (...) sorup onlarla sohbet etti.’

-m(A): Eklendiği fiillerin iş isimlerini yapan bu mastar eki, ‘*-mAK*’ morfeminin kısaltılmış şeklidir ve ondan daha belirgin olarak fiilden isim yapmaktadır (Savran 2008: 84-85). Bu ek ile ilgili olarak, Türkiye Türkçesindeki bütün eylemlere eklenebilen, mastar adları yani fiillerin hareket adlarını yapan ek tanımını yapan Bayraktar, ayrıca *-m(A)* ekinin Kıpçak Türkçesinden itibaren fiillerin hareketini belirtme görevinde kullanıldığına ve kalıcı adlar yani leksikalleşmiş ögeler oluşturmayı sağladığına vurgu yapar (2000: 18).

Bayraktar, Ramsted (*Ramstedt*)’ten hareketle; *-m(A)* morfeminin yapısını fiilden sıfat veya isim yapım eki olan *-m* ve sıfat yapım eki olan *-a* morfemlerinin birleşimi ile izah etmiştir (2000: 22). Kıpçak dillerinde bulunan *-m(A)* ekine Kırım Tatarcasında da sık rastlanmaktadır. Sevortyan (1966: 247-248), Kırım Tatarcasında kullanımı sıklıkla görülen “*-ma/-me* ile *-v/ -uv/-üv*” isim-fiil morfemlerini, iyelik ekleri ile birleşerek “işini bilüv”, “ketme-m için” tipinde terkipler kuran morfemler olarak tanımlayıp örneklendirmiştir (Musayev 1990: 24-25). Bu çalışma kapsamında, Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle kuran bu ekler en yoğun kullanılan üçüncü ek olarak tespit edilmiştir.

Banguoğlu ise Oğuz Türkçesinde ve çoğunlukla son dönemde yazılı dilde yaygınlaşmış olduğunu ifade ettiği *-m(A)* ekinin oluşumu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar:

Eski Türkçe döneminden bu yana eylem adları kuran yani mastarlar yapan *-mAK* morfeminin çekime girmesi sonucunda iki *ünlü/vokal* arasında kalarak sondaki *-k* sesini düşürmüş ve *-m(A)* morfemine dönüşmüştür (2007: 264).

Ergin ise *-m(A)* morfemini hareketten ziyade bir işi temsil etmesi yönüyle *-mAk* morfeminden farklı olduğunu vurgular ve *-m(A)* morfeminin *-mAk'a* kıyasla daha güçlü isimleştirmeler oluşturduğunu ifade eder (1985: 176). Aşağıdaki örneklerde

(12) [*Nefesi sıklaşmağa*], [*yüreği fırtıdamğa*] başladı. (Türkarıslan 2015: 81)
‘Nefesi sıklaşmaya, kalbi çarpmaya başladı.’

-mAK: Eylemlerin hareket isimlerini gösteren ve kalıcı isimler de yapan bu mastar eki, tüm fiil kök ve gövdelerine gelerek çekimlenebilmektedir. Ekin kökeni hakkında Bayraktar’ın (2000: 14) aktardıklarından hareketle, Orhon yazıtlarından itibaren kalıcı isimler yapan bir ek olarak; Uygur Türkçesinden itibaren ise mastar yapma göreviyle günümüze kadar hem Türkiye Türkçesinde hem Kıpçak Türkçesinde kullanıldığı bilgisini ediniyoruz. Bayraktar (2000: 14), Orta Türkçe döneminden bu yana kullanılagelen ve Kırım Tatarcasında da kullanılan *-mAK* mastar ekini, Ramsted’in açıklamasından hareketle; *-m* fiilden isim yapma eki ile küçülme morfemi işlevinde kullanılan *-ak* ekinin birleşimi şeklinde açıklamaktadır.

Aşağıdaki, Kırım Tatarcası metinlerinden örnek olarak seçtiğimiz cümlelerde, ad işlevli yan cümleleri kuran *-mAk* eki, fiillerin hareket adı olarak kullanılmalarını sağlamaktadır.

(13) *Esmâ'nın bu gecesini men [yazmak] istemeyim.* (Türkarıslan 2015: 85)
‘Esmâ'nın o gecesini ben [yazmak] istemiyorum.’

-(y)AcAK: *-(y)AcAK* eki, diğer pek çok Türk dilinde kullanılan gelecek zaman bildiren ve aynı zamanda sıfat fiil yapan bir ektir. Ancak bu tez kapsamında bu ekin isim-fiil morfemi işleviyle yan cümlelerde isimleştirme yapıp yapmadığı incelendi. Elde edilen sonuçlara göre *-(y)AcAK* morfemi, Türkiye Türkçesine olduğu gibi ad işlevli yan cümlelerin oluşturulması görevini üstlenmektedir. Aşağıda bu morfemin Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle kurma işlevi ile kullanımını örnekleyen cümleyi görmek mümkün:

(14) *Onlarının közlerinden sevinç ateşleri uçuşa, kuvañçlarından [ne yapacaklarını] bilmeyler.* (Türkarıslan 2015: 77)

‘Onların gözlerinden sevinç ateşleri uçuşuyor, sevinçlerinden [ne yapacaklarını] bilmiyorlar.’

-(U)v: Kıpçak dillerine has olan bu mastar eki de teorik olarak her türlü fiil kök ve gövdesine getirilir. Savran, incelemesinde en çok kullanılan mastar ekinin *-(U)v* olduğunu (2008: 84-85) belirtmiş olsa da yapılan bu çalışmada, bahse konu olan *-(U)v* ekinin en az kullanılan mastar eklerinden olduğunu; yoğun kullanıma sahip mastar eklerinin ise *-GAN* ve *-m(A)* ekleri olduğu tespit edilmiştir.

(15) *Yaman külkünün sonu [ağlavidir.]* (Kırbaç 2012: 11392)

‘Çok gülmenin sonu, [ağlamaktır.]’

-(I)ş: Bu mastar eki de fiilin biçimini ve oluşumunu açıklayan fiil isimleri yapmakla görevlidir. Yani bu isim-fiil morfemi eylemlerin kılış biçimlerini belirtmede kullanılır. Eski dönemlerden günümüze tüm Türk dil ve lehçelerinde kullanılagelen bu ek kimi zaman sıfatfiil, kimi zaman kalıcı isim kimi zaman da simfiil eki olarak kullanılmıştır. Bugün ağırlıklı olarak Özbek-Uygur Türk dillerinde isim fiil işlevinde kullanılan ek, Kıpçak grubu Türk dillerinde ağırlıklı olarak kalıcı isimler yapma ve nadir olarak isim-fiil oluşturma görevindedir (Tolkun 2018: 297-306).

Batı Türk dillerinden de özellikler barındıran bir Kıpçak dili olan Kumukça’da *-(I)ş* morfeminin Osmanlı’dan bir kopya unsur olarak kullanıldığını bildiren Benzing’in (1993: 19) aktardığı bu bilgidен hareketle Kırım Tatarcası metinlerinde az da olsa rastladığımız bu ekin Osmanlı’dan Kırım Tatarcasına kopya bir unsur olarak geçtiği görüşündeyiz.

Daha detaylı açıklamak gerekirse *-(I)ş* morfeminin Türkiye Türkçesinde isim-fiil yapma eki olarak yaygın kullanımı göz önünde bulundurulduğunda Kırım Tatarcasının Osmanlı etkisi ile Oğuz grubu Türk dillerinden etkilendiği görüşü ortaya çıkmaktadır.

Aydemir’in (2020: 103) olgusalılık bildirmeyen ekler arasında yer verdiği bu ekle ilgili olarak, genellikle zaman – görünüş açısından nötr olduğu ancak belli durumlarda olgusalılık içerdiği vurgulanmaktadır.

Aşağıdaki (8) numaralı cümlede görüldüğü üzere “vur-“ ve “dinle-“ fiilleri, -(I)ş eki vasıtasıyla işin nasıl yapıldığını belirterek eklendiği fiilin hayata geçirilme tarzını ifade etmektedir.

Örnek:

(16) *Doğturnın parmaknen [onıñ köksüne, sırtına uruşları(...)] ona Yaşar Dudunun şamarlarından daa çok korku bere edi.* (Türkarıslan 2015: 88)

‘Doktorun parmakla [göğsüne, sırtına vuruşları(...)] ona Yaşar Dudu’nun şamarlarından daha çok korku veriyordu.’

2.3 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE SENTAKTİK KONUMLANIŞ

Sentaktik konumlanış kavramı, Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümlelerin bağlı oldukları üst cümlenin önünde veya sonunda olmaları durumunu ifade etmektedir. Sentaktik konumlanış ile ilgili olması bakımından altasıralılık kavramına yeniden değinmekte fayda görmekteyiz. Konu ile ilgili olarak Blühdorn sözdiziminde, cümleciklerin hiyerarşik bağlantısını *altasıralılık* (subordination) olarak tanımlarken, bağımlı yan cümlenin, temel cümleye sentaktik olarak bağlı olması durumuna vurgu yapmıştır (2007: 3). Bu tanıma göre yukarıda (bk. 2.2) ad işlevli yan cümleleri, isim-fiil ekleriyle meydana getirilmiş olan bitimsiz durumdaki tümcenin, sentaktik olarak hiyerarşik düzende ana/temel cümlesine bağlı hale gelmesi şeklinde özetlemiştik.

Ad işlevli yan cümlelerin söz dizimsel açıdan bağlı oldukları üst cümleye göre konumlanışları önem arz etmektedir. Bu noktada Johanson’un (1992: 254) Türkçenin sözdizimi için ortaya koyduğu *rectum-regens* yani *yönetilen-yöneten* kuralını açıklamakta fayda bulunmaktadır.

Türkçenin sözdiziminde temel olan bu kurala göre, *yönetilen* olarak tabir edilen ana cümleye bağımlı halde bulunan bitimsiz yapı, sentaktik olarak bağlandığı üst birimin yani *yöneten* diye tabir edilen ana cümlenin başında yer almaktadır. (Aydemir 2017: 191, Johanson 1992: 254)

Türk dillerinde ad işlevli yan cümleler, sentaktik konumlanış bakımından diğer bağımlı cümle tipleri gibi öncüdürler (prepositive) (Aydemir 2017: 191). Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümlelerin de öncül olmaları hasebiyle Türkçedeki *yönetilen-yöneten* kuralına uyduğunu söylemek mümkündür.

2.4 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERİN SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ

Ad işlevli yan cümle kavramını açıklarken bu yapıların cümlede farklı sentaktik işlevleri üstlenebildiklerinden söz etmiştik. Bu sentaktik işlevleri yan cümle tanımına dâhil ederek önemini vurgulayan Johanson (1992: 262); ad işlevli yan cümle morfeplerinin oluşturduğu ad işlevli cümleleri, altasıralı olarak bağlandıkları üst cümlede farklı işlevlerde kullanılabilen bağımlı cümleler olarak tanımlar.

Temel cümledeki sözdizimsel işlevler, bu yapıların sahip olduğu pek çok farklı özellikten biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Göksel & Kerslake (2005: 351) de altasıralı isim cümleleri için bağlı buldukları daha büyük cümle içinde özne, nesne (dolaylı-dolaysız) vb. gibi görevlerde kullanıldıklarına vurgu yapar.

Yan cümlelerin sentaktik açıdan çeşitli işlevlerde ve çoğunlukla da temel görevlerde ortaya çıktıklarına değinen Johanson'un (2013: 75) bu işlevleri yukarıda da (bk. 2.3) daha detaylı bahsettiğimiz gibi özne, dolaylı ve dolaysız nesne ve bunlara ek olarak edatlarla kurulmuş olan tamlayıcılar olarak sıraladığını görürüz. Altasıralılık esasında üst cümleye bağlı olan bu cümlecikler, bir önceki bölümde (bk. 2.3) belirttiğimiz ekler vasıtasıyla sentaktik açıdan, temel cümle yüklemının öznesi, dolaysız nesnesi veya dolaylı nesnesi olur (Aydemir 2017: 188). Konuya Rehbein'in tümleşleme tanımı (2007: 9) açısından yaklaşırsak da isim-fiil morfeplerinin, altasıralı bitimsiz (non-finite) cümlelerin üst cümlelere bağlanması bakımından üst cümlelerin bir ögesi (komplement) olarak işlev gördükleri konusuna bir kez daha vurgu yapmış oluruz.

Bitimsizleştiricilerle kurulan bu cümleleri tipolojik olarak incelediğimizde; yan cümlelerin solda, yani temel cümle yükleminden önce yer aldığını gözlemliyoruz. Bunun da "Özne - Nesne - Yüklem" cümle dizilimine sahip olan yüklemnin edimbilimsel nedenler

(“Gel buraya!” gibi) veya ilgeç öbekleri (kadar gibi) haricinde sonda bulunduğu ve sola dallanan Türk dillerinin tipolojik yapısına ve yan cümle sentaksına uygun olduğunu söyleyebiliriz (Aydemir 2020: 99; Yılmaz 2016: 14).

İncelediğimiz metinlerde Kırım Tatarcasında *-GAn*, *-m(A)*, *-mAk*, *-(y)AcAk*, *-(U)v*, *-(I)ş* ekleriyle isimleştirilen yan cümlelerin, bağlı oldukları ana cümlelerin bazı işlevsel görevlerini üstlendiklerini; bu görevlerin de ilkeyleyen (özne), ikincieyleyen (nesne) ve üçüncü eyleyen (dolaylı tümleç) olduklarını tespit ettik. Bu eklerin Türkiye Türkçesi karşılıklarında da kimi eklerin aynı şekilde korunduğunu kimilerinin ise farklılaştığını tespit ettik.

Kırım Tatarcasındaki ad işlevli yan cümlelerin sentaktik işlevlerini daha kapsamlı açıklayabilmek adına bir sonraki bölümde (aşağıda bk. 3), Kırım Tatarcasından bazı örnekleri bu görevler doğrultusunda Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları ile birlikte detaylıca inceleyeceğiz.

2.5 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE ZAMANSAL YORUMLAR

Genel olarak, eylemin gösterdiği iş, oluş ve durumun gerçekleşme dönemini belirleyen kategoriye zaman denir. Yani burada bahsi geçen, olayın başlangıcını referans alan bir zamansal konuşlanmadır. Bu zaman dilimleri geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zaman olarak üç temel kategoriye ayrılmakta; şimdiki zaman ise kendi içinde odaklı (focal) ve genel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Aydemir 2011: 55). Kendi içinde oldukça geniş bir aralığa dâhil olan şimdiki zamanın çok yaygın olarak kullanılmayan iki alt başlığını açıklayacağız.

Odaklı şimdiki zaman, eylemin gerçekleşme veya belirleme anı ile olayın sözlü ifade edildiği an eşzamanlıdır. Daha açık ifadesiyle olayın sözlü ifade edildiği esnada zaten meydana gelmekte olan olay anlatılmaktadır. Genel şimdiki zaman da ise tam tersine konuşma anında gerçekleşmekte olan bir olay anlatılmaz. Zamansal olarak odaklı kabul edilmese de bu yapı şimdiki zamana aittir (Aydemir 2011: 55). Konuşma anı noktası olarak bahsi geçen kavram, konuşmacının konuştuğu zamana; belirleme noktası olarak

tabir edilen zaman ise, olayların gerçekleşme anından itibaren zaman çizgisinde tayin edildikleri noktaya tekabül etmektedir (Johanson 1994: 250).

Eylem bildiren bir yüklem ile kurulmuş olan ana cümleler, zaman, görünüş, kip, kişi ve sayı morfemleri ile işaretlenebilirler. Johanson'un (2013: 75), fiillerinin işaretlendiği kategorilerin belirsiz olduğunu ifade ettiği yan cümlelerle ilgili olarak Göksel & Kerslake, semantik dayanağa bağlı bir istisnadan bahsetmiştir. Buna göre, ana cümle yüklemi geçmiş bir bağlantı (past copula) işaretleyicisi ile işaretlenmiş "san- / zan-net- / düşün-" fiillerinden biri değilse, yan cümleler geçmiş zaman işaretleyicileri alamamaktadır (2005: 376).

Temel cümlelere altasırallı bitimsiz şekilde bağlanan ad işlevli yan cümlelerin, bağlı oldukları üst cümlelerin kategorisel özelliklerinden yoksun olduklarını belirten Johanson (2013: 75-76), bununla ilgili olarak verilebilecek en belirgin isim-fiil morfemi örneğinin Türkiye Türkçesindeki *-DIK* olduğunu belirtir. Kırım Tatarcasında bu ekin karşılığı olarak kullanılan *-GAN* eki de çoğu zaman cümlenin zamansal yorumlamasına etki etmektedir. Örneğin:

(17) *Bir çok kızlar [yanı araba kel-gen-ini] körüp üşüşdiler.* (Türkarlan 2015: 83)
'Birçok kız [yeni arabanın geldiğini] görerek toplandı.'

(18) *O, (...)[ne kibi cevaplar vermek gerek olğanını] tüşüne edi.* (Türkarlan 2015: 81)
'O, ne gibi cevaplar vermek gerektiğini düşünüyordu.'

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi Kırım Tatarcasında *-GAN* ile işaretlenen zamansal kategori belirgindir ve geçmiş zamana işaret etmektedir.

Türkiye Türkçesinde geçmiş zamanı ifade eden *-DIK* morfemi ile ilgili olarak Aydemir'in (2017: 194) dikkat çektiği önemli bir nokta eklendiği fiilin bitiş sınırlı olma durumudur. Aydemir, örneğin bitiş sınırlı (finaltransformativ) *öl-* fiilinin ad işlevli yan cümlenin

yüklemde bulunması durumunda, ancak *-DİK* morfemi ile işaretlendiği zaman geçmiş zamanı belirteceğini vurgular (2017: 194).

Bu bağlamda kılınış kavramını ve bu kavrama bağlı olan başlangıç ve bitiş sınırlı fiiller hakkında kısaca bilgi vermek isteriz. Johanson, kılınış kategorisini iç cümle yapısı (internal phase structure) olarak ifade etmektedir (2000: 40). Kılınış kategorisi, eylemin bildirdiği oluşun başlama, bitiş ve sürekliliği olarak tanımlanır. Bu kategoride her olayın başlangıç, bitiş sınırı ve bu iki sınır arasında bulunan sürecin olduğu varsayımı söz konusudur (Aydemir 2013: 18, Johanson 2000: 40).

Sonuç olarak, Aydemir'in (2017: 194) Türkiye Türkçesinde geçmiş zamanı ifade eden ve bitiş sınırlı fiiller üreten *-DİK* morfemi için ifade ettiği bu açıklama Kırım Tatarcasında -*GAn* morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümleler için de yorumlanabilmektedir. Kırım Tatarcasında da bu tip yapılarda, ana cümlenin zamansal yorumunu, çoğu zaman kendisine altasırallı olarak bağlı bulunan bitimsiz yan cümle fiilinin kılınış değerinden bağımsız düşünmemek gerekmektedir.

2.6 AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERDE OLGUSALLIK (FACTIVITY)

Ad işlevli yan cümleleri yapısal, morfolojik ve sentaktik açıdan değerlendirmenin yanı sıra semantik açıdan olgusal (factive) olup olmadığının değerlendirmesini yapmak da oldukça önemlidir (Aydemir: 2017: 193). Olgusallık “gerçekleşmiş eylem” anlamını belirten bir kavramdır. Daha açık bir ifade ile *Olgusal* (factive) kavramının tanımı; “anlambilimde bir olay ya da olgunun meydana geldiğini belirten yapı” olarak açıklanmaktadır (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 196). Türkiye Türkçesinde olgusallık bildiren ad işlevli yan cümlelerin de *-DİK* morfemi aracılığı ile yapıldığı kabul edilmektedir (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 196).

Morfolojik ve semantik açıdan olgusallığın önemini vurgulamak adına olgusallık bildiren morfemleri daha detaylı açıklamak isteriz. Bu bağlamda Johanson'un (1998: 60) ad işlevli yan cümle yapısını, *bitimsiz aksiyon(hareket, eylem) cümlesi* şeklinde nitelendirdiğini

hatırlamakta fayda vardır. Ad işlevli yan cümleleri kurmaya yarayan isim-fiil morfeplerini de kendi içinde olgusal (factive) ve olgusal olmayan (non-factive) olarak ikiye ayıran Johanson, bu iki eylem biçimi arasında farklılıklar olduğuna değinir. Olgusal eylemlerin *-GAn* ve *-DIK +* gibi ilgi (tamlayan) eki ile çekildiğini belirten Johanson, Türkçede “Ali'nin burada oturduğunu söylüyor.” (1998: 60) cümlesindeki ‘otur-duk-unu’ sözcüğüne gelen, Türkiye Türkçesinde sıfat fiil eki olarak bilinen *-DIk* ekini, olgusallık bağlamında kurduğu adlaştırılmış yan cümle işlevi ile örnekler.

Johanson (1988: 60-61) ayrıca bu tip yapıların, Türkçede (17) “Ali [gelmelerini] söylüyor.” gibi amaçsal cümlecikler oluşturmak için kullanılabileceklerini de ekler.

Örnek:

(19) *(Ali onların geleceğini söylüyor.) ‘Ali gelmelerini söylüyor’.*

Johanson, olgusal olmayan eylemleri temsil eden ad işlevli aksiyon (action) cümlelerinin ise Türk dillerinde *-m(A)*, *-(I)ş* ve *-(U)v* gibi eklerle oluşturulduğuna dikkat çeker (1998: 60). Örnek: Tatarca *eşlëw* ‘çalışma’.

Ad işlevli yan cümle işaretleyicilerinden olgusal olmayan (non - factive) ve olgusal (factive) olan ekleri arasında farklar vardır. Zira Johanson ve Csató’nun da belirttiği gibi Türkçede, cümlede bağlayıcı olarak hangi ekin kullanılacağı, önermenin doğruluğunun önceden varsayılması zaruri olan İngilizcenin aksine, tamamen anlamsal (semantic) uygunluk ile yönetilmektedir (Csató 2010: 116), Johanson 2013: 76).

Türkiye Türkçesinde ad işlevli yan cümleler, fiile; devinimsel (aksiyon) *-m(A)*, *olgusal -DIK / -(y)AcAK* ve *-(X)ş* ve mastar *-mAK* eklerinin getirilmesi ile kurulur (İmer&Kocaman&Özsoy 2011: 17). Fiilin; cümlenin olgusal veya aksiyon (hareket) cümlesi olması konusundaki belirleyici rolü, anlam bilimsel tabanda belirlenmektedir (İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 218). Cümledeki semantik ilişkilerin önemine vurgu yapan bu açıklamayı örnekleyecek olursak:

(İmer & Kocaman & Özsoy 2011: 218).

(20) *[Ali’nin eve geleceğini] sanıyorum – (●istiyorum) – Olgusallık bildiren yapı*

(21) *[Ali’nin eve gelmesini] (●sanıyorum) – istiyorum – Olgusal olmayan yapı*

Konu ile ilgili olarak Kornfilt, olgusal cümleleri, bir gerçeği yansıtma özelliğine göre olgusal olmayan cümleleri de bir eylemi ya da olayı bildirme özelliğine göre kategorize eder (1996: 197).

Bu konu hakkında güncel bir çalışma yayımlayan Ahmet Aydemir (2020: 98), olgusal bitimsizleştiriciler olarak adlandırdığı bu ekleri kendi içinde Johanson'un görünüş modeline (bkz: Johanson, L. (2016). Türkçede Görünüş) göre (Aydemir 2010: 107) postterminal ve terminal olarak gruplandırır. Bu iki terimi Kırım Tatarcasına göre sırasıyla açıklayacak olursak; Kırım Tatarcasında diğer Kıpçak grubu Türk dillerinde de olduğu gibi sıklıkla kullanılan *-GAn* ekinin postterminal olduğunu; yani olayları kritik sınır aşıldıktan sonraki bir aşamada gerçekleşmiş olarak yansıttığını söyleyebiliriz (Aydemir 2020: 98; Johanson 1998: 44-60).

Oğuz grubu Türk dilleri için terminal olarak nitelenen bir diğer olgusal isim-fiil morfemi ise *-DİK* ekidir. Bu çalışma kapsamında incelenen Kırım Tatarcası metinlerinde bu ekin karşılığı olan *-GAn* morfeminin kullanıldığı ad işlevli yan cümle kurulumları incelenmiştir.

Sonuç olarak semantik dayanakların güçlü bir yere sahip olduğu Türk dillerinde ortaya çıkan olgusal faktörünü Kırım Tatarcasında *-GAn* isim-fiil morfeminde görmekteyiz. Gerçekleşmiş bir olayı ifade eden *-GAn* eki, çoğu zaman olgusal ad işlevli yan cümleler kurmakta Türkiye Türkçesinde *-DİK* isim-fiil ekine karşılık gelmektedir.

Aşağıdaki cümlelerde geçen olgusal örneklere bakalım:

(22) *Avcı da [canavarlarının selamlağanını] körip hoşlana.(...)* (Bakırcı 2010: 138)

'Avcı da [canavarların kendisini selamladıklarını] görür, bu durum hoşuna gider. (...)'

(23) *Baba anası ölğenden berli, men [onu daa bu kibi kuvanğanı] körmeğen edim.*

(Türkarlan 2015: 78)

‘Babası ve anası öldüğünden bu yana [onun daha böyle sevindiğini] görmemiştim.’

Kırım Tatarcasında -*GAn* morfemiyle isimleştirmelere dayalı oluşturulan ve çoğunlukla olgusalılık bildiren bitimsiz altasıralı yapıların kimi zaman olgusalılık bildirmediği istisnai örnekler de bulunmaktadır. Aşağıda verdiğimiz cümlede (24) bunu görmek mümkünken, yukarıdaki cümlelerde de (22), (23) olgusalılık bildirimini söz konusudur:

(24) *Ocaları onu maqtay, babası ise [kızının güzel okuğanına] sevine edi.* (Türkarşlan 2015: 80)

‘Hocaları onu övüyor, babası ise [kızının iyi okumasına] seviniyordu.’

2.7 BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Buraya kadar bu çalışmada, yan cümle yapılarını temsil eden altasıralılık, bitimlilik, bitimsizlik kavramlarını açıkladık. Ardından daha detaylı olarak, bu kavramların ortaya koyduğu altasıralı yan cümle yapılarının morfolojik özelliklerini, sentaktik dizilim bağlamında edindikleri temel cümledeki işlevlerini, morfolojik özelliklere ek olarak semantik bağlamda ise olgusalılık durumlarına ve zamansal yorumlamalarına değindik.

Bu çalışmada isim-fiil morfemleri ve bunlarla oluşturulan bağımlı yapılar, detaylıca irdelenmektedir. Kırım Tatarcasının dil bilgisel kuralları doğrultusunda, tüm altasıralı yapıları bütünüyle incelemek yerine sadece bitimsiz ad işlevli yan cümle yapıları kurmaya yarayan morfemleri ve bu morfemlerin üst cümledeki işlevlerini Kırım Tatarcası metinlerinden seçilen örnek cümlelerden yola çıkarak detaylıca ele aldık.

Ayrıca bu çalışmada, yan cümlelerin mutlaka değerlendirilmesi gereken semantik bir özelliği olan olgusalılık yönünden de bazı incelemeler yapmış bulunmaktayız. Bu değerlendirmeler, Kırım Tatarcası ve Türkiye Türkçesi arasındaki ad işlevli yan cümlelerde görülen morfosentaktik ve semantik farklılıkları ortaya koymada oldukça önem taşımıştır. Bu noktada en dikkat çekici fark, Kırım Tatarcasında sıklıkla, geçmiş zaman, sıfatfiil ve isim-fiil morfemi olarak işlev gören olgusal ve indikatif

(haber/bildirme kipi) *-GAN* eki'nin Türkiye Türkçesinde olgusal *-DIK* eki ile eşdeğer işlevde olmasıdır.

Çalışmanın 3. bölümünde; Kırım Tatarcasında kullanılan isim-fiil morfeplerinin detaylı açıklaması verilmiş ve Kırım Tatarcası metinlerinden hareketle derlenen yan cümle yapıları, sentaktik-tipolojik bir temelde incelenmiştir. Bu çerçevede ad işlevli yan cümle kurmayı sağlayan isim-fiil morfepleri olgusallık ve zamansal yorumları ile ele alınmaktadır. Farklı Kırım Tatarcası eserlerinden inceleyip derlenen uygun yapılardaki bu morfepler, önce morfosentaktik olarak açıklanmakta daha sonra da bağlı oldukları ana cümledeki semantik işlevleri bakımından ele alınmaktadır.

2.8 ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODU

Bu çalışmanın inceleme bölümü için seçilen metinlerde herhangi bir varyant kısıtlamasına gidilmezken eserlerin büyük bölümü, 1928 yılında Kırım'ın resmi yazı dili olarak belirlenen, hem Kıpçak Türk dilleri hem de Oğuz Türk dilleri özelliklerini aynı anda barındıran Bahçesaray yani Orta Yolak ağzı ile yazılmış metinlerden teşkil edilmiştir. Metinler ağırlıklı olarak Kırım Tatar milli hareketi çevresinde bulunan yazar ve edebiyatçıların Tercüman, Millet, Yıldız dergilerinde yayımlanan hikayelerden ve Kırım Tatar halk masallarından seçilmiştir. Çalışmada yer verilen Kiril harfli metinlerden transkripsiyonu yapılmış olan Kırım Tatarcası metinlerin yazımında transkripsiyon işaretleri olarak *k, ğ, η, ħ* (*x* sesine tekabül edenlere) sesleri kullanılmıştır.

Bu çalışmanın inceleme yöntemi, Kırım Tatarcasında bitimsiz ad işlevli yan cümle yapıları kurmaya yarayan morfeplerin, cümledeki semantik işlevlerini, olgusallık durumlarını Kırım Tatarcası edebiyatı metinlerinden alınan örnek cümlelerin incelenmesi şeklinde uygulanmıştır.

3. BÖLÜM: KIRIM TATARCASINDA AD İŞLEVLİ YAN CÜMLELERİN İNCELENMESİ

Bu çalışmanın temelini Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle tipolojisi oluşturmaktadır. Bu nedenle yukarıda (bk. 2. Bölüm) Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümlelerin kurulumunu sağlayan ekler tespit edilip sentaktik olarak işlevlerine göre sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ad işlevli yan cümleler üst cümleyi çeşitli açılardan tamamlamaları ve üst cümlede yüklem eyleyeni (Aktant) işlevleri ile bağımlı cümle tipini temsil ederler (Aydemir 2017:186). Johanson bu tip bağımlı yapıları, “*bitimsiz aksiyon(hareket/iş) cümleleri*” şeklinde tanımlamıştır (1998: 60).

Çalışmanın önceki bölümünde (bk. 2.2) de tanımlandığı gibi Kırım Tatarcasında, belli isim-fiil ekleriyle (-GAN, -m(A), -mAk, -AcAk, -(U)v, -(I)ş) meydana getirilen ad işlevli yan cümleler, altasıralama yolu ile hiyerarşik düzende bir üstte yer alan ana tümceye bağlı hale gelmekte ve bu ana tümcelerin eyleyenlerinden biri gibi görevler almaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Kırım Tatarcasında bitimsiz yapıda isimleştirme yapan altasıralı cümlelerin kurulumunu sağlayan isim-fiil morfepleri örnek cümleler vasıtasıyla tespit edilip açıklanacaktır. Bitimsiz altasıralı ad işlevli yan cümleleri kurmaya yarayan isim-fiil morfeplerinin işlev ve özellikleri açıklanmaya çalışılacak yan cümle yapılarının yapısal sentaktik ve semantik özellikleri, işlevsel ve tipolojik açılardan ele alınacaktır. Bu çalışma kapsamında incelenen metinler doğrultusunda elde ettiğimiz bilgilere göre Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle oluşturma özelliği olan isim-fiil morfepleri kullanım sıklığına göre şu sıradadır: -GAN, -m(A), -mAk, , -AcAk, -(U)v, -(I)ş.

İncelenen her bir isim-fiil morfemi, detaylı inceleme, örnekler üzerinden işlevlerinin tespiti ve diğer eklerle kıyaslanmaları açısından, ayrı başlıkta ele alınmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında ilk olarak, Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle kuran ekler (-GAN, -m(A), -mAk, -AcAk, -(U)v, -(I)ş) örneklerle morfosentaktik olarak tespit edilecektir. Ardından, kullanım sıklığına göre sırasıyla bu yapıların cümledeki işlevleri,

olgusallık durumları ve zamansal yorumlamaları örneklerle netleştirilecektir. Son olarak Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle tipolojisinin o dile özgü özellikleri tespit edilecek ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmaları da betimleyici bir şekilde açıklanacaktır.

3.1 -GAN EKİ

Kırım Tatarcasında yaygın olarak kullanılan isim-fiil morfeplerinden biri -GAN'dır. Bu ek, diğer Türk dil ve lehçelerinde özellikle Kıpçak grubu Türk dillerinde son derece sık kullanılan, geçmiş zaman bildiren bir ektir. Yan cümle kuruluşunda ise yaygın bir sıfatfiil morfemi ve aynı zamanda olgusallık bildiren isim-fiil işaretleyicisidir. Kırım Tatarcasında -GAN morfemi ile isimleştirmelere dayalı olarak kurulan bağımlı cümleler, diğer tüm ad işlevli yan cümlelerde olduğu gibi sentaktik olarak öncül konumda bulurlar ve bağlı oldukları üst cümlenin özne, nesne ve tümleç gibi herhangi bir ögesi işlevinde kullanılır.

İncelenen bazı örnek cümlelerde, -GAN ekinin kullanımı ile oluşan ad işlevli yan cümlenin üst cümledeki sentaktik konumlanışı, işlevsel özellikleri ve olgusallık durumları incelenecek ve bu yapılar, Türkiye Türkçesindeki muadil kullanımları ile bir karşılaştırmaya tabi tutulmuş olacaktır.

Aşağıdaki örneklerde -GAN eki ile kurulan ad işlevli altasıralı yan cümleler bulunmaktadır.

(1) *Çünkü onun hocası pek ziyade seve, [derslerini azırlağanını bilgenini] ayta edi.* (Türkarşlan 2015: 84)

‘Çünkü onun hocası onu çok fazla seviyor, [derslerini hazırladığını bildiğini] söylüyordu.’

(2) [(...) Köyde nasıl olğanını] (...) sorap onlarneñ lakırdı etti. (Türkarşlan 2015: 85)

‘[(...) Köyde nasıl olduklarını] (...) sorup onlarla sohbet etti.’

(3) *Onlardan bir boyu küle, bir boyu ise [onun aytkanlarını] tasdik ete ediler.* (Türkarlan 2015: 90)

‘Onlardan bazıları gülüyor, bazıları ise [onun söylediklerini] tasdik ediyordu.’

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *-GAN* morfemi ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümle örneklerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları *-DIK* eki olmuştur.

Kırım Tatarcasında *-GAN* eki ile oluşturulan bitimsiz ad işlevli yan cümleler, altasıralılık ve sentaktik konumlanmış açısından aşağıdaki örneklerden incelenebilir.

(4) *Amma [Esmâ'nın tüşüngenini] bu değil edi.* (Türkarlan 2015: 86)

‘Ama [Esmâ'nın düşündüğü] bu değildi.’

(5) *[(...) Köylüleri için aytaçak lakırdıları olğanını] duya.* (Türkarlan 2015: 89)

‘[Köylüleri için söyleyecek sözleri olduğunu] hisseder.’

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere *tüşün-* ve *ol-* fiillerine eklenen *-GAN* isim-fiil morfemi ad işlevli yan cümleler kurmuştur. Bu yan cümlelerin ana cümlede üstlendikleri semantik işlev ise *ikinci eyleyen* yani “dolaysız nesne” görevidir. Örneklerde verilen yan cümleler zamansal açıdan değerlendirildiğinde geçmiş zaman bildirdikleri; yani gerçekleşmiş bir olayı bildirdikleri için de olgusalılık bildirdikleri söylenebilir.

(6) *Onları azganaçık tüküne karşı sıypacak olsa, darılğanlarını, açuvlanğanlarını körgende, [kimler olğanlarını] o daqqada tanırsız.* (Hakyemez 2007: 79, 101)

‘Onların azıcık sinirine dokunacak olsanız, darıldıklarını, kızdıklarını gördüğünüzde, [kim olduklarını] o dakikada anlarsınız.’

(7) *En yahşısı sen, kartal, kızını babası öz kızını araştıruv boyunca [ne kibi çareler kıdırğanını] bilip kelmek kereksin!* (Bakırcı 2010: 140)

‘En güzeli kartal sen, kızın babasının kızını araştırma sürecinde, [ne gibi çözümler bulunacağını] öğrenip gelmelisin.’

Yukarıdaki (6), (7) örneklerde görüldüğü üzere *ol-* ve *kıdır-* fiillerine eklenen *-GAn* isim-fiil morfemi ad işlevli yan cümleler kurmuştur. Bu yan cümlelerin bağlı oldukları üst/ana cümlede üstlendikleri semantik işlevin de *ikinci eyleyen* yani “dolaysız nesne” görevi olduğu görülmektedir.

3.1.1 Sözdizimsel İşlevleri

Ad işlevli yan cümlelerin bağlı oldukları üst cümledeki farklı sentaktik görevlerinden bahsetmiştik. Kırım Tatarcasında *-GAn* morfemi alan ad işlevli yan cümle yapıları da bağlı oldukları temel cümlelerde özne, nesne gibi sentaktik görevler üstlenebilmektedirler. Johanson bu işlevleri, bağlı olunan üst/temel cümlelerin eyleyenleri şeklinde adlandırmaktadır (Johanson 2013: 74). Aşağıda Kırım Tatar metinlerinden seçilmiş olan ad işlevli yan cümlelerin üst cümlelerindeki eyleyen işlevleri detaylı incelenecektir.

3.1.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

Ad işlevli yan cümlelerin, bağlı oldukları üst/temel cümlelerin eyleyenleri olarak farklı sözdizimsel işlevlere sahip olduğundan yukarıda bahsetmiştik. (Bk. 2.3). Johanson (1992:100), bu tip yapılarda özneyi; yani yüklem belirlediği işi yapma görevini üstlenen yan cümleleri “yönetici konumundaki yüklem çekirdeğinin eyleyenleri” olarak nitelendirmektedir.

Aşağıda Kırım Tatarcasından verilen örneklerde, *-GAn* morfemi vasıtasıyla kurulmuş isimleştirmelere dayanan yan cümlelerin, sentaks bakımından üst cümlelerin ilkeyleyeni yani öznesi görevini üstlendiği görülebilir. Kırım Tatarcasında bu yapılarda kullanılan *-GAn* morfemi, Türkiye Türkçesinde işlevsel açıdan *-DIK* isim-fiil morfemine tekabül etmektedir. Örnek:

(8) [*Olğance olmağanı*] *yağşı!*” (Bakırcı 2010: 105)

‘[Olacağına olmaması] daha iyi!’

3.1.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

-*GAn* morfemi ile kurulan isim-fiil cümlelerinin bağlı buldukları üst cümlede çeşitli sentaktik görevler üstlendiklerinden bahsetmiştik (bk. 2. Bölüm). Bu sentaktik işlevlerden biri de ikinci eyleyen yani dolaysız nesne görevidir. Kırım Tatarcasında -*GAn* morfeminin bu işlevdeki kullanımı Türkiye Türkçesinde -*DİK* morfemine karşılık gelmektedir.

Aşağıda verilen örnek cümlelerde -*GAn* ile kurulmuş ad işlevli yan cümleler bağlı buldukları temel cümlelerin ikinci eyleyeni (dolaysız nesnesi) (direct object)) işlevini üstlenirler.

(9) (...) *Ƙartal, (...) [Padişahın emri artık yerine ketirile başlağanını] haber ete.* (Bakırcı 2010: 140)

‘(...) Kartal, (...) [Padişahın emrinin artık yerine getirilmeye başlandığını] haber verir.’

(10) *Ƙaşqır [balık nasıl tutulğanını] soray.* (Bakırcı 2010: 105)

‘Kurt, [balığın nasıl tutulduğunu] sorar.’

3.1.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Aşağıdaki örneklerde -*mAk* morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümlelerin bağlı oldukları üst cümlede üçüncü eyleyen (dolaylı nesne) işlevini üstlendikleri görülmektedir.

(11) *Esmâ buzlağan tarzda, [başkalarını salıqlaşkanına] baqa; közyaşlarını yüreçigine aqıta edi.* (Türkarlan 2015: 83)

‘Esmâ buz tutmuş şekilde [başkalarının vedalaşmalarına] bakıyor, gözyaşlarını yüreğine akıtıyordu.’

(12) *Açık gönüllü, dülber ve küteryüzlü Gülnar oca, [Kırım Tatar tilinde afta künleri nasıl telaffuz etilgeni] aqta, til incelikleri aqta tarif ete.* (Kara 2020: 240)

‘Sevecen, zarif ve güler yüzlü Gülnar Hoca, [Kırım Tatar dilinde haftanın günlerinin nasıl telaffuz edildiği] ve dilin incelikleri hakkında bilgiler veriyor.’

3.1.2 Olgusallık

Olgusallık (factivity) kavramının tanımını daha önceki bölümde (bk. 2), bir olgu veyahut eylemin gerçekleştiğini bildiren unsur olarak vermiştik. Kırım Tatarcasında da *-GAN* morfemi alan isimleştirmelere dayalı kurulan ad işlevli yan cümleler, büyük ölçüde olgusaldır. Daha açık ifadesi ile bu cümlelerde gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan bir eylem/durum bildirim mevzu bahistir. (Bknz. Örnek 14)

Konu ile ilgili olarak Kornfilt’in (1996: 197) olgusallık bildiren cümleleri, bir gerçeği yansıtma özelliğine göre olgusallık bildirmeyen cümleleri de bir eylem veya hareketi bildirme özelliğine göre kategorize ettiğinden yukarıda bahsetmiştik (bk. 2.6).

(13) *Avcı, [(...) bu tilkinin öz atı yanında karavul oturğanını] köre.* (Bakırcı 2010: 136)

‘Avcı, [(...) bu tilkinin kendi atının yanında bekçilik yaptığını] görür.’

Yukarıdaki ad işlevli yan cümle örneğinde, Kırım Tatarcasında geçmiş zaman eki olarak da kullanılan *-GAN* eki ve Türkiye Türkçesinde geçmiş zaman eki olarak da kullanılan *-DIK* eki isim-fiil morfemi olarak kullanıldıklarında olgusallık bildirmişlerdir.

Kırım Tatarcasında *-GAN* morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümlelerin olgusallık taşımadığı, gerçekleşmesi tamamlanmamış bir olaya işaret ettiği nadir kullanımlara da rastlanır. Ancak bu çalışmada genel itibariyle *-GAN* eki ile kurulan ad işlevli yan cümlelerin Kırım Tatarcası ile Türkiye Türkçesinin işlevsel kıyaslamasında, çoğunlukla olgusallık bildiren yapılar gözlemlenmiştir. Kırım Tatarcasında olgusallık belirten *-GAN* morfemi kullanımları Türkiye Türkçesindeki *-DIK* morfemine, olgusal olmayan yapılar ise *-m(A)* morfemine karşılık gelmektedir.

Örneğin aşağıda cümlede (14), bu ekin olgusalılık taşımayan ve Türkiye Türkçesindeki *-m(A)* morfemine karşılık gelen işlevini görmek mümkündür:

(14) *Men ona bu on eki balalı bir kuşnuñ ricasıdır degen son o maña ekim [kuş eti aşamak kerek olğanını] ayıttı.* (Bakırcı 2010: 112)

‘Ben ona bu on iki yavrulu bir kuşun ricasıdır, dedikten sonra o bana [kuş eti yemesi gerektiğini] söyledi.’

3.2 *-m(A)* EKİ

Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle yapımında çok sık kullanılan isim-fiil morfeplerinden biri de *-m(A)* morfemidir. Türkiye Türkçesi isimleştirmelerinde bütün eylemlere eklenebilen bu eki yukarıda (bk. 2.3.1), eylemlerin adlarını diğer bir deyişle mastar adlarını yapan ek olarak tanımlamıştık.

Göksel & Kerslake genel olarak *-mA* ile oluşturulan ad işlevli yan cümle anlamlarının, *-mAK* ile oluşturulanlara göre daha somut olduğunu ve dolayısıyla çoğu zaman sözlükselleşmiş olduklarını belirtir (2005: 362-363).

Diğer Türk dil ve lehçelerinde özellikle Oğuz grubu Türk dillerinde son derece sık kullanılan iş isimleri yapan bu ekle ilgili olarak Ergin (2007:185-186), *-mAk* ekinden daha güçlü bir fiilden isim yapma eki olduğunu belirtir. Ergin bu iki ekin bağlantısına dair şunları iletir: *-mAK* ekinin sondaki k konsonantının sedasızlaşması ve yumuşaması hasebi ile *-mAk morfemi alan* isimleştirmeler çekim esnasında birçok defa *-m(A)* morfemini alan fiillerle karıştırılmaktadır (2007:185-186).

Sonuç olarak Kırım Tatarcasında her ikisinin de sık kullanımını tespit ettiğimiz *-mAK* morfeminin hareket isimleri yaptığını, *-m(A)* morfeminin de iş isimleri yaptığını söyleyebilmekteyiz.

Aşağıdaki örneklerde Kırım Tatarcasında *-m(A)* eki ile oluşturulmuş ad işlevli altasıralı yan cümleleri görebiliriz.

(15) (...) *Amce, [mollalar gibi etmeyi, çoğunun sözünü doğru tanımaya, onlara itibar etmeye, onların sözünden çıkmamaya] sever.* (...) (Hakyemez 2007: 78)

‘(...) Amca, [mollalar gibi yapmayı, çoğunluğun dediğini kabul etmeyi, sözlerinden çıkmamayı ve onlara saygı göstermeyi] sever. (...)’

(16) (...) *Gazı bitken lampa da [közünü kısmaa] başlay.* (...) (Hakyemez 2007: 84)

‘(...) Gazı biten lamba da [gözünü kısma] başlıyor. (...)’

(17) *Ona nişanlısının şeerge [okumağa ketkenini] ikinci küni aytkan ediler.* (Hakyemez 2007: 93)

‘Ona nişanlısının şehre [okumaya gittiğini] ikinci gününde söylemişlerdi.’

(18) *O bir tarafta Esmanen Emine [küçlerini kayda koymasını] bilmeyler.* (Türkarşlan 2015: 78)

‘Öte yandan, Esmâ ve Emine [güçlerini nerede kullanacaklarını] bilmiyorlar.’

Yukarıda verilen Kırım Tatarcası ad işlevli yan cümle örneğinde görüldüğü gibi *-m(A)* isim-fiil morfemi ile kurulan yan cümle yapısı, bağlı bulunduğu bir üst cümle yüklemine önünde yer alır. Yani öncüllük teşkil eder. Öncül yapı tüm Türk dillerinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de aynı şekildedir.

3.2.1 Sözdizimsel İşlevleri

Kırım Tatarcasında, eklendikleri fiillerin iş isimlerini yapan *-m(A)* eki ile kurulan bitimsiz ad işlevli yan cümleler cümlede özne, dolaylı veya dolaysız nesne gibi

sözdizimsel işlevlere sahip olurlar. Yan cümlenin bağlı olduğu temel cümlenin fiiline ait bir özne bulunmuyorsa fiil *-mAK* morfemi olarak adlaştırıldığından yukarıda (bk. 3.2.2) bahsetmiştik. Ancak temel cümle fiilinin bir öznesi bulunuyorsa yan cümle fiili, temel cümlenin öznesi *-m(A)* (olgusal olmayan) morfemleri ile adlaştırılır (Zeyrek & Webber 2008: 67-68). Yani Kırım Tatarcasında *-mAK* ekini alan yapılarda olduğu gibi *-m(A)* ekini alan yapılarda da yan cümlenin ana cümle içinde alacağı sentaktik görevlerin temel cümledeki öge varlığına göre şekillenmesi durumu söz konusudur. Türk dillerinin sentaktik tipolojisinde olduğu gibi Kırım Tatarcasında *-m(A)* eki ile kurulan ad işlevli yan cümleler, bağlı oldukları üst cümlede, öncül konuma sahiptirler.

Aşağıda Kırım Tatarcası metinlerinden seçilmiş olan ad işlevli yan cümlelerin üst cümlelerindeki eyleyen işlevlerini detaylı inceleyeceğiz.

3.2.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

Kırım Tatarcasında *-m(A)* eki ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümleler, sözdizimsel açıdan üst cümlenin ilkeyleyeni (özne) görevini üstlenmektedir. Bu tez kapsamında incelenen örneklerden elde edilen bilgiler ışığında Kırım Tatarcasında bitimsiz isimleştirmelere dayalı yapılar kuran *-m(A)* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığının yine *-mA* eki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

(19) (...) [*Balaların çeşit yaktan kelgen huruldamarı*] (...) *yukusını kaçıra edi.*
(Türkarıslan 2015: 85)

‘(...) [*Çocukların çeşitli yerlerden gelen horuldamarı*] (...) *uykusunu kaçırıyordu.*’

(20) *Yanımda [Suleymannın kıçırması] meni tüşüncelerimden uyandırdı.* (Kara 2020: 225)

‘Yanımda [Süleyman’ın bağıırışı] beni düşüncelerimden uyandırdı.’

3.2.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında $-m(A)$ morfemi ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümleler, hiyerarşik açıdan bağlı oldukları temel cümlede, ikinci eyleyen veya dolaysız nesne (direct object) görevinde de bulunurlar. Kırım Tatarcasında $-m(A)$ ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine $-m(A)$ isim-fiil morfemidir:

Aşağıdaki örneklerde ad işlevli yan cümlenin nesne görevinde olduğunu görebiliriz.

(21) *Şimdiki vakıtta çeşit gazeta, kitap ve mecmualarda aynı bir sözni çeşit manalarda yazğanları ve ellerine tüşken malzemelerini de özlerince “tüzeltenleri” için, [bu makalemniñ sözleri ve ibareleri men yazğanım kibi kaldırmalarını] rica eteçeğim.* (Kara 2020: 233)

‘Günümüzde çeşitli gazete, kitap ve dergilerde aynı sözün türlü anlamlarını yazdıkları ve ellerine geçen malzemeleri de kendilerince “düzelttikleri” için [bu makalemdeki söz ve ibarelerimi yazdığım gibi bırakmalarını] rica edeçeğim.’

(22) *Yapқан hatalarıma [özüm mesul olmağa] isteyim.* (Kara 2020: 233)

‘Yaptığım hatalardan [kendim sorumlu olmak] istiyorum.’

(23) *Hatırlağanıma köre, mektep talebesi çağımdaki devirden bazı malumatlarını [anmağa] isteyim.* (Kara 2020: 233)

‘Hatırladığıma göre, ilkokul öğrencisi çağlarımdan bazı malumatları [anmak] istiyorum.’

Yukarıdaki Kırım Tatarcasından seçilen cümlede “anmağa isteyim” yapısını $-m(A)$ isim-fiil eki bağlamında morfosentaktik açıdan analiz edecek olursak Türkiye Türkçesinde $-mAK$ isim-fiil morfemine tekabül eden bu yapının daha farklı olduğunu görürüz (Kaya 2020: 235). Kırım Tatarcasında $-m(A)$ isim-fiil ekinden sonra yönelme hal eki ile birlikte “iste-“ fiilinden önce yer alan “an-“ fiiline gelen bu kullanım iki farklı ad işlevli yan cümle kuran ekin iki dilde birbirlerinin yerine kullanılabilirdiğini göstermektedir.

(24) *Ƙızınıñ ablaları oña ƙastlıƙ yapalar – [balalarını ğayıp etmege] isteyler.* (Kara 2020: 219)

‘Kızın ablaları ona kötülük yaparlar, [çocukların ortadan kaybolmasını] isterler.’

(25) *Algan kol [ber-me-ge] de bılır.* (Kırbaç 2012: 98)

‘Alan kol, [vermeyi] de bilir.’

(26) *İsmail Efendi arabasını aydağan Osmanğa [köçmesini] ayttı.* (Türkarıslan 2015: 89)

‘İsmail Efendi, arabasını süren Osman 'a [gitmesini] söyledi.’

Yukarıdaki örneklerde (24), (25), (26) ise ad işlevli yan cümle kuran *-m(A)* ekinin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları yine *-m(A)* morfemi olurken fiillerin aldıkları yönelme hal eklerinin Türkiye Türkçesinde belirtme hal ekleri ile değiştiğini gözlemlemekteyiz.

3.2.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında *-m(A)* morfemi ile kurulmuş olan isim-fiil cümleleri veya isimleştirmelerle kurulan yan cümleler, hiyerarşik açıdan bağlı buldukları üst/ana cümlede doğrudan nesne (indirect object) görevinde bulunabilirler. Kırım Tatarcasında *-m(A)* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine isim-fiil veya mastar adı yapan *-m(A)* morfemidir:

Aşağıda verilen Kırım Tatarcası cümlelerde (28), (29), (30), (31) sırasıyla “al-“, “dayan-“, “var-“, “kezin-“ fiillerine gelen *-m(A)* morfemi, oluşturduğu yan cümlelere, sözdizimsel olarak bağlı buldukları temel cümlelerin “dolaylı nesne”si olma görevini yüklemiştir.

(27)... *Yaşar Dudu bütün dünyaya olğan açuvını [Esma'dan almağa] ƙarar vergen edi.* (Türkarıslan 2015: 80)

‘... Yaşar Dudu, tüm dünyaya olan hincını [Esma'dan almaya] karar vermişti.’

(28) *[Birbirlerine dayanmağa] oğraşalar.* (Türkarıslan 2015: 78)
‘[Birbirlerine dayanmaya] çalışırlar.’

(29) *Emce kıvanmadan, kabarmadan [varmaya] yer bulmaz.* (Hakyemez 2007: 78)
‘Amca sevinmeden, kabarmadan [gitmeye] yer bulamazdı.’

(30) *Padişa o vakıtte [kezinmeğe] bara.* (Kara 2020: 219)
‘Padişah o günlerde [gezmeye] çıkar.’

3.2.2 Olgusallık

Gerçekleşmiş eylem anlamı taşıyan olgusallık unsuru Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatarcasında da *-mA* eki ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümlelerde söz konusu değildir. Aşağıda Kırım Tatarcası metinlerinden seçtiğimiz örnek cümlede *-m(A)* morfeminin olgusallık bildirmediği yan cümle yapısını görmekteyiz.

(31) *Almağa istesen, bermeğe alış.* (Kırbaç 2012: 106)
‘Almayı istersen, vermeye alış.’

3.3 *-mAK EKİ*

Çalışmanın bu bölümünde, Kırım Tatarcasında *-mAK* eki ile kurulan bitimsiz ad işlevli yan cümlelerin sentaktik konumlanışları, sözdizimsel işlevleri ve olgusallık durumları Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları bağlamında karşılaştırılıp tipolojik incelemesi yapılacaktır. Fiillerin hareket isimlerini gösteren *-mAK* eki fiilleri herhangi bir zaman, kişi, ekine bağlı olmaksızın Kırım Tatarcasında da kullanılabilir.

Bu tez kapsamında incelediğimiz Kırım Tatarcası metinleri doğrultusunda *-mAK* ekinin Kırım Tatarcasında ikinci en sık kullanılan ad işlevli yan cümle kuran ek olduğunu gözlemlemekteyiz.

-mAK ekinin mastar yapma görevi ile tarihsel kullanımının Uygur Türkçesine dayandığına önceki bölümde (bk. 2.3) değinilmişti. Tarihi oldukça eskiye dayanan ve özellikle Oğuz grubu Türk dillerinde sıklıkla kullanılan bu ekin, diğer Türk dillerinde olduğu gibi Kırım Tatarcasında da sonundaki *-k* sesinin zaman içinde düşmesi sonucu yerini, bir oluş veya kılışı bir iş adına dönüştüren *-m(A)* ekine bıraktığını görülmektedir (bk. 3.3).

-mAK ile kurulan ad işlevli yan cümleler ile *-mA*'lı olanlar arasındaki en önemli fark, çoğu durumda *-mA*'lı yan cümlelerin kendi öznelerini içermesine karşın *-mAK* yan cümlelerinin kendi öznelerini içermemesidir (Göksel & Kerlake 2005: 358-359).

-mAK ekinin diğer işlevlerinden biri de kalıcı isimler yapmasıdır. Konunun başında da belirttiğimiz üzere fiillere eklendiğinde hareket adı belirten *-mAK* eki, Kırım Tatarcasında da kimi zaman kalıcı isimler oluşturabilir. Ancak bu tez kapsamında *-mAK* eki ile oluşturulan bitimsiz ad işlevli yan cümleleri semantik ve tipolojik açıdan ele alıp incelenecektir.

Bu bölümde, Kırım Tatarcası metinlerinden alınan örnek cümlelerde, *-mAK* ekinin kullanımı ile oluşan ad işlevli yan cümlelerin bağlı oldukları üst cümlelerdeki sentaktik konumlanışları, işlevsel özellikleri ve olgusallık durumları incelenecektir.

Aşağıdaki örnekte Kırım Tatarcasında *-mAK* eki ile oluşturulmuş ad işlevli altasıralı yan cümleler bulunmaktadır.

(32) *[Tarlada tütün kırmak] ne kadar zevklidir!* (Türkarlan 2015: 82)

‘*[Tarlada tütün kırmak] ne kadar zevklidir!*’

(33) *O başta Akmescitke barıp, [nişanlısını zornen alıp kaytmağını] ve Nefise’niñ yaşı on üç olmasına bakmadan, oña evlenmekni kararlaştırırsa da [soñ böyle yapmağını] namusına sığdırmayıp kararından vazgeçken. (...)* (Hakyemez 2007: 93)

‘O önce Akmescit’e gidip, [nişanlısını zorla getirmeyi] ve Nefise’nin yaşının on üç olmasına bakmadan, onunla evlenmeyi kararlaştırırsa da [sonra böyle yapmayı] onuruna yediremeyip kararından vazgeçmiş. (...)

3.3.1 Sözdizimsel İşlevleri

Kırım Tatarcasında, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk dillerinde *-mAK* eki ile bitimsiz ad işlevli yan cümle kuran bu yapılar cümlede farklı (özne, direkt veya dolaylı nesne gibi) söz dizimsel işlevlere sahip olurlar. Türkiye Türkçesinde yan cümlenin bağlı olduğu temel cümlenin fiiline ait bir özne bulunmuyorsa fiil *-mAK* morfemi alarak adlaştırılır (Zeyrek & Webber 2008: 67-68). Bu durum Kırım Tatarcasında da söz konusudur; yani yan cümlenin ana cümle içinde alacağı sentaktik görevler, temel cümledeki öge varlığına göre şekillenmektedir.

Ad işlevli alta sıralama olarak da niteleyebileceğimiz isim-fiil morfemleri ile kurulan bitimsiz yan cümle yapıları, Kırım Tatarcasında diğer Türk dillerinde olduğu gibi bağlı oldukları üst cümlede, Türk dillerinin sentaktik tipolojisi gereği, öncül konuma sahiptir (Aydemir 2020: 98).

Şimdi Kırım Tatarcası metinlerinden seçilmiş olan ad işlevli yan cümlelerin üst cümlelerindeki eyleyen işlevlerini detaylı inceleyelim.

3.3.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

Aşağıda Kırım Tatarcasından vermiş olduğumuz örnekte *-mAk* eki ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümlenin, sözdizimsel açıdan üst cümlenin ilkeyleyeni (özne) görevini üstlendiğini görebiliriz. Kırım Tatarcasında bitimsiz isimleştirmelere dayalı yapılar kuran *-mAk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine *-mAk* ekidir.

Aşağıdaki cümlelerde bulunan *-mAk* ekli yan cümle yapıları temel cümlede özne görevinde yer almıştır. Fiilerin hareket ismini gösteren bu yapıların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da aynı ek ile kurulmaktadır.

(34) [*Almak*] kolay, [*bermek*] zordur. (Kırbaç 2012:107)
‘[Almak] kolay, [vermek] zordur.’

(35) [*Kabirdeki meleklerin kırk sualıne cevap vermek*] Esmâ için daa kolay görüne edi.
(Türkarlan 2015: 88)
‘[Kabirdeki meleklerin kırk sorusuna cevap vermek] Esmâ için daha kolay görünüyordu.’

(36) [*Köyden ayrılmak, yalnız kalmak*] ona ağır kelmey. (Türkarlan 2015: 89)
‘[Köyden ayrılmak, yalnız kalmak] ona zor gelmiyor.’

(37) *Emce aqqında sizge [pek çok dinlenecek ikâyeler yazmak] mümkün edi.* (Hakyemez 2007: 78)
‘Amca hakkında size [dinlenecek pek çok hikaye yazmak] mümkündür.’

3.3.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında *-mAk* morfemi ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümleler, hiyerarşik açıdan bağlı oldukları temel cümlede, ikinci eyleyen veya dolaysız nesne (direct object) görevinde de bulunurlar. Kırım Tatarcasında *-mAk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine *-mAk* isim-fiil morfemidir:

Aşağıdaki örnekte (8) ad işlevli yan cümlenin nesne görevinde olduğunu görebiliriz.

(38) *Evden çıkqanda, [bunlarnı düşünmek] onlarnın aqlına bile kelmegen edi.*
(Türkarlan 2015: 88)
‘Evden çıkarken [bunları düşünmek] akıllarına bile gelmemiştir.’

(39) (...)Zav ve Zam.zavlarınñ Tatarca anlamaganları yüzünden ortalıkka bir şey çıkmaganı kibi, (...) [büyük bir kalabalık çıkmak belâsı] da havfsız keçti. (Hakyemez 2007: 89)

‘(...) Müdür ve müdür yardımcılarının Tatarca anlamamaları yüzünden ortaya bir şey çıkmadığı gibi, (...) [büyük bir kargaşa çıkma belası] da zararsız atlatıldı.’

(40) (...)Maallenin şakacı ağaları [ocanın pabuçlarını saklamak, ocanı oldukça arattırmak] isteyler. (Kara 2020: 222)

‘Mahallenin şakacı ihtiyarları [hocanın pabuçlarını saklamak, hocayı iyice bir arattırmak] isterler.’

3.3.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında *-mAk* morfemi ile isimleştirmelere dayalı olarak kurulmuş olan yan cümle yapıları, hiyerarşik açıdan bağlı buldukları üst/ana cümlede dolaylı tümleç (indirect object) görevinde de bulunurlar. Kırım Tatarcasında *-mAk* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine *-mAk* isim-fiil morfemidir:

(41) (...)Nefisenin canını yakmak için [İsmail akayınñ kızı Tevidege evlenmeğe] tutungan edi. (Hakyemez 2007: 93)

‘(...)Nefise’nin canını yakmak için [İsmail Bey’in kızı Tevide’yle evlenmeye] kalkışmıştı.’

3.3.2 Olgusallık

Çalışmanın yukarıda yer alan 2. bölümünde (bk. 2.6) *olgusallık* kavramının “gerçekleşmiş eylem” anlamında olduğundan bahsedilmişti. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırım Tatarcasında da *-mAk* morfemi vasıtasıyla kurulmuş olan ad işlevli yan cümleler, genelde

olgusal değildir, yani bir olgu ifade etmezler. Aşağıdaki Kırım Tatarcası metinlerinden alınan cümlede de *-mAK* ekinin olgusalılık bildirmediği yan cümle örneği görülmektedir.

(42) [*Hata etmekten*] *korqmañız!* (Kara 2020: 240)

‘[Hata yapmaktan] korkmayınız!’

3.4 *-(y)AcAK* EKİ

-(y)AcAK eki, diğer birçok Türk dilinde kullanılan hem gelecek zaman bildiren aynı zamanda sıfat fiil yapan bir ektir. Aşağıda bu morfemin Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle kurma işlevi ile kullanımını örnekleyen bazı cümleleri inceleyeceğiz. Türk dillerinde ağırlıklı olarak sıfat-fiil eki olarak kabul edilen bu ek, aynı zamanda isimleştirmelere dayalı bitimsiz yapılar da kurmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında Kırım Tatarcasında *-(y)AcAK* ekinin kullanıldığı ad işlevli yan cümle yapılarının olgusalılık durumları, sentaktik konumlanışları ve sözdizimsel işlevleri Kırım Tatarcası metinlerinden seçilen örnekler vasıtasıyla incelenecektir. Ayrıca, bu kullanımların Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları da semantik ve tipolojik açıdan belirtilecektir. Aşağıdaki örnekte *-(y)AcAK* morfeminin bir yan cümleye ad işlevi yüklerken bağlı bulunduğu temel cümlede ise bu yan cümlenin dolaysız nesne görevini üstlenmesini sağlamıştır. Semantik bakış açısına dayanarak incelemeye alınan bu yapıların ayrıca olgusalılık bildirmediği de gözlemlenmektedir. Tezin 2. bölümünde kapsamlı şekilde ele alınan bu konular, aşağıda daha detaylı başlıklar halinde incelenip Kırım Tatarcası örnekleriyle zenginleştirilecektir. Ayrıca bu yapıların oluşturulmasında kullanılan morfemlerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına da değineceğiz.

(43) [*Özünden neler sorulacağını*], *ne kibi cevaplar vermek kerek olğanını tüşüne edi.*

(Türkarıslan 2015: 81)

‘[Kendisine nelerin sorulacağını] ve nasıl cevapların verilmesi gerektiğini düşünüyordu.’

Kırım Tatarcasında *-(y)AcAK* morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümle yapıları bağlı buldukları temel cümlelerde özne, dolaylı veya dolaysız nesne gibi sentaktik görevlerde bulunabilmektedirler. Aşağıdaki örneklerde, Kırım Tatarcası metinlerinde seçilen ad işlevli yan cümlelerin üst cümlelerindeki eyleyen işlevlerini görebiliriz.

(44) (...) *bunlardan birini ihmal eterse, köpekler gibi evinden kovacağını anlattı.*

(Türkarlan 2015: 146)

‘(...) *bunlardan birini ihmal ederse, köpekler gibi evinden kovacağını anlattı.*’

3.4.1 Sözdizimsel İşlevleri

Kırım Tatarcasında, *-(y)AcAK* eki ile bitimsiz ad işlevli yan cümle kuran yapılar cümlede farklı (özne, direkt veya dolaylı nesne gibi) sözdizimsel işlevlere sahip olurlar. Çalışmanın bu bölümünde Kırım Tatarcasında *-(y)AcAK* morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümle yapılarının bağlı oldukları üst cümlelerdeki eyleyen işlevleri örnekler üzerinden detaylı incelenecektir.

3.4.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

Aşağıda Kırım Tatarcasından verilen örnekte *-(y)AcAK* eki ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümlenin, sözdizimsel açıdan üst cümlenin ilkeyleyeni (özne) görevinde olduğu görülmektedir. Kırım Tatarcasında bitimsiz isimleştirmelere dayalı yapılar kuran *-(y)AcAK* ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine *-(y)AcAK* eki ve bazı kullanımlarda da *-mA* ekidir.

(45) *Ketecekimiz amma, meselenin en küç yeri [kimlerin ketip, kimlerin kalacakları.]*

(Türkarlan 2015: 107)

‘Gideceğiz, ama meselenin en güç yanı [kimlerin gidip, kimlerin kalacağı.]’

(46) *Meseleğe Zavdom karışmayınca, [baş olmayacağı] anlaşıldı.* (Türkarlan 2015: 107)
‘Meseleye müdür karışmadıkça [çözüm bulunamayacağı] anlaşıldı.’

3.4.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

-(y)AcAK eki ile kurulan ad işlevli yan cümlelerin bağlı oldukları üst cümlede çeşitli sentaktik görevler üstlendiklerinden bahsetmiştik (bk. 2. Bölüm). Bu sentaktik işlevlerden biri de ikinci eyleyen yani dolaysız nesne görevidir. Kırım Tatarcasında -(y)AcAK morfeminin bu işlevdeki kullanımı Türkiye Türkçesinde de -(y)AcAK morfemine karşılık gelmektedir.

Aşağıda verilen örnek cümlelerde -(y)AcAK ile kurulmuş ad işlevli yan cümleler bağlı buldukları temel cümlelerin ikinci eyleyeni (dolaysız nesnesi) (direct object) işlevini üstlenirler.

(47) *Ocam, biz [senin mına bu terekke çıkıp olacağıñ ya da olmayacağıñı] çezip olamaymız.* (Kara 2020: 222)

‘Hocam biz [senin işte bu ağaca çıkıp çıkamayacağını] çözemiyoruz.’

(48) *O, artık bütün yol boyu [özünüñ nasıl imtihan olacağını], (...) tüşüne edi.* (Türkarlan 2015: 81)

‘O, artık tüm yol boyunca [kendisinin nasıl bir sınava sokulacağını], (...) düşünüyordu.’

(49) *(...)köy mezarlığının kara taşları körüne edi, [ağlayacak] oldı.* (Türkarlan 2015: 83)

‘(...)köy mezarlığının kara taşları görünüyordu, [ağlamak] istedi.’

3.4.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında -(y)AcAK morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümlelerin bağlı oldukları üst cümlede üçüncü eyleyen (dolaylı nesne) işlevini üstlenebilmektedirler. Bu tez kapsamında bu kullanıma örnek teşkil eden cümleleri aşağıda inceleyeceğiz.

Aşağıdaki örneklerde -(y)AcAK morfemi ile isimleştirmelerin yapıldığı bazı yapılar görülmektedir. Bu eklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının yine -(y)AcAK morfemi ile kurulduğunu gözlemlemekteyiz.

(50) [*Kıpırdayacakka*] da osamaylar. (Türkarşlan 2015: 113)

‘[Kıpırdayacağa] da benzemiyorlar.

(51) [*Böyle zengin bir manzaranın misli olamayacağına*] bir birimizi kandırmağa çalışırdık. (Türkarşlan 2015: 120)

‘[Böyle zengin bir manzaranın emsali olamayacağına] birbirimizi kandırmaya çalışırdık.’

(52) *Bu kitişle bir aftadan er şey [azırlanacakka] oşay.* (Türkarşlan 2015: 106)

‘Bu gidişle her şey bir hafta içinde [hazırlanacaga] benziyor.’

3.4.2 Olgusallık

-(y)AcAK ile kurulan ad işlevli yan cümleler, genelde olgusallık bildirmezler. Daha açık ifadesi ile bir olgu ifade etmezler. Bu tarz cümleler henüz gerçekleşmemiş bir olayı veya olguyu bildirirler. Aşağıda Kırım Tatarcasından seçmiş olduğumuz cümlelerde görüldüğü gibi -(y)AcAK morfemi ile kurulan ad işlevli yan cümleler gerçekleşmiş herhangi bir olay bildirmediikleri gibi ve gerçekleşeceği henüz bilinmeyen bir olay da vurgu yapmaktadır.

(53) *Biri birimizden ayrılacağıımızdan yanıp ağlay, yoksa [damdan birlikta kaçıp kurtulacağıımıza] mı kuvanıp ağlay edik?* (Türkarşlan 2015: 140)

‘Birbirimizden ayrılacağıımıza mı, yoksa [yetimhaneden birlikte kaçıp kurtulacağıımıza] mı ağlıyorduk.’

(54) *Zavallılar bu cenkle mitlak [Rus çinovniklerin, ponesçiklerin kolundan kurtulacaklarını] umut etkenler.* (Türkarlan 2015: 109)

‘Zavallılar, bu savaşla mutlaka [Rus bürokratların, Rus toprak sahiplerinin elinden kurtulacaklarını] ümit etmişler.’

3.5 -(U)v EKİ

-(U)v morfemi Kıpçak dillerine has olan bir mastar ekidir ve teorik olarak her türlü fiil kök ve gövdesine getirilir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada, -(U)v ekinin Kırım Tatarcasında isimleştirmelere dayalı bitimsiz yan cümlelerde en az kullanılan mastar eklerinden biri olduğunu tespit etmekteyiz.

Olgusallık bildirmeyen (Aydemir 2020: 103) isim-fiil ekleri arasında yer alan -(U)v morfeminin Türkiye Türkçesindeki karşılığı yine olgusallık bildirmeyen –mA ekidir.

Şimdi bu yapıların yer aldığı Kırım Tatarcası cümleleri inceleyelim:

(55) (...) *Bu kere de [madamın Tatarca anlamayuvı yüzünden] büyük bir kalabalık çıkmak belâsı da havfsız geçti.* (Hakyemez 2007: 89)

‘(...) Bu kez de [madamın Tatarca anlamaması yüzünden] büyük bir kargaşa çıkma belası da zararsız atlatıldı.’

(56) *[Poyezdniñ hızle silkinüvi içinde] Hatip akaynıñ bu soñ sözleri kimseniñ kulağına kirmey.* (Hakyemez 2007: 90)

‘[Trenin hızla sarsılması sırasında] Hatip Bey’in bu son sözleri kimsenin kulağına girmiyor.’

3.5.1 Sözdizimsel İşlevleri

Kırım Tatarcasında, -(U)v eki ile bitimsiz ad işlevli yan cümle kuran yapılar cümlede farklı (özne, direkt veya dolaylı nesne gibi) sözdizimsel işlevlere sahip olurlar ve bu işlevsel görevlerden birini yerine getirirken temel cümlede öncül konumda yer alırlar.

Çalışmanın bu bölümünde Kırım Tatarcasında $-(U)v$ morfemi alarak bitimsiz ad işlevli yan cümleler kuran bu yapıların bağlı oldukları üst cümlelerdeki eyleyen işlevleri örnekler üzerinden detaylı incelenecektir.

3.5.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

Aşağıda Kırım Tatarcasından verilen örneklerde $-(U)v$ eki ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümlenin, sözdizimsel açıdan üst cümlenin ilkeyleyeni (özne) görevinde olduğu görülmektedir. Kırım Tatarcasında bitimsiz isimleştirmelere dayalı yapılar kuran $-(U)v$ ekinin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı $-mA$ ekidir.

(57) *Tuwğan ayğa [oktaw] yok.* (Kırbaç 2012: 1284)

‘Doğan aya [durma] yok.’

(58) ... *Er bir kúpede aqsız sözler, [doğru yol kösterüvler](...) bütün vagonnu, vagonlarını toldura.* (Hakyemez 2007: 92)

‘ ... Her bir kompartımanda haksız sözler, [doğru yol göstermeler](...) bütün vagonu, vagonları dolduruyor.’

(59) *Bir zamanlar [Sudaklıların bıçaqları ve onları kullandığı ustalıkları] da masal kibi, korkunçlı vakıyalar kibi anlatıla edi.(...)* (Kara 2020: 228)

‘Bir zamanlar [Sudaklıların bıçakları ve onları kullanmadaki ustalıkları] da bir masal gibi korkunç bir olay gibi anlatılmaktaydı.(...)

(60) (...) *1940 senesi [İsmail Ziyadının “Çorabatır” kibi pyesalarının derç etilüvi], fikrimizniñ delili ola bilir.* (Kara 2020: 231)

‘1940 yılında, [İsmail Ziyadi’nin “Çorabatır” gibi piyeslerinin dergiye dâhil edilmesi], düşüncemizin delili olarak görülebilir.

3.5.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında $-(U)v$ morfemi ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümleler, hiyerarşik açıdan bağlı oldukları temel cümlede, ikinci eyleyen veya dolaysız nesne (direct object) görevinde de bulunurlar. Kırım Tatarcasında $-(U)v$ isim-fiil morfemi ile kurulan bitimsiz yapıların Türkiye Türkçesi bitimsiz yapılarında $-m(A)$ morfemi ile kurulduğunu görmekteyiz.

Aşağıdaki örnekte ad işlevli yan cümlenin nesne görevinde olduğunu görebiliriz.

(61) *[Bir kere aldanuvda] kabaat aldatkandadır, ekincide aldanğandadır.* (Kırbaç 2012: 382)

‘[Bir kere aldanmada] suç aldatanın, ikincideyse aldananındır.’

3.5.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Kırım Tatarcasında $-(U)v$ morfemi olarak isimleştirmeler ile kurulmuş olan bitimsiz altasıralı cümlecikler, hiyerarşik açıdan bağlı buldukları üst/ana cümlede üçüncü eyleyen (indirect object) görevinde de bulunabilirler. İncelediğimiz çalışmalardan elde ettiğimiz bilgilere göre Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle kuran $-(U)v$ morfeminin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı $-m(A)$ morfemidir:

(62)(...) *ama açlıktan oldı mı, yoksa okıyıp alısmağanımızdan mı, [oquvğa] aruv eyisinip olamaymız.* (Türkarlan 2015: 97)

‘(...)ama açlıktan mı yoksa okumaya alışmadığımız için mi, [okumaya] kendimizi tam veremiyoruz.’

3.5.2 Olgusallık

Kırım Tatarcasında $-(U)v$ morfemi ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümleler, olgusal değildir. Bu tip yapılar bir olgu ifade etmezler. Aşağıda Kırım Tatarcası metinlerinde aldığımız örneklerde $-(U)v$ ekinin olgusallık bildirmediği yan cümleleri görebiliriz.

Aydemir'in Türk dillerinde olgusallık bildirmeyen bitimsizleştirici eklerin arasında verdiği (Aydemir 2020: 103) Kırım Tatarcasında kullanılan $-(U)v$ morfeminin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı yine olgusallık bildirmeyen $-mA$ ekidir.

(63) *Er alda, [hatirenin keçmişni canlandıruv iktidarına malik oluvı] da pek acayıp şey.*
(Yiğit 2008: 1527)

'Şüphesiz [hatıranın geçmişi canlandırma gücüne sahip olması] da çok acayıp bir şey.'

3.6 $-(I)ş$ Eki

$-(I)ş$ mastar ekinin fiilin biçimini ve oluşumunu açıklayan fiil isimleri yapmakla görevli olduğundan yukarıda (bk. 2.3.1) bahsetmiştik. Eylemlerin kılış biçimlerini belirtmede kullanılan bu ekin Kırım Tatarcasında kullanımını, Osmanlı döneminde Kırım Tatarları ile Osmanlı ülkesinde yaşanan dilsel ve kültürel etkileşimin bir sonucu olarak değerlendirmekteyiz. Bu tez çalışması kapsamında incelediğimiz Kırım Tatarcası metinlerinde az da olsa rastladığımız bu ekin Osmanlı'dan Kırım Tatarcasına kopya bir unsur olarak geçtiği görüşündeyiz. $-(I)ş$ morfeminin Türkiye Türkçesinde isim-fiil yapma eki olarak yaygın kullanımı göz önünde bulunduruldukları, incelenen Kırım Tatarcası metinlerden hareketle bu ekin Kırım Tatarcasında çok sık kullanılmadığı sonucuna varmaktayız.

Aşağıdaki örnek cümlede görüldüğü üzere *çık-* fiili, $-(I)ş$ eki vasıtasıyla işin nasıl yapıldığını belirterek eklendiği fiilin hayata geçirilme tarzını ifade etmektedir.

(64) (...)Madam (...)mutlak portfeliğe köz tikkenlerge karşı [çıkışta] bulunacak edi.
(Hakyemez 2007:89)

‘(...) Madam... sözün kendi çantası üstüne açıldığını duymuş olsaydı mutlaka çantasına göz dikenlere karşı [çıkışta] bulunacaktı.’

Türk dillerinde ad işlevli yan cümlelerin, sentaktik konumlanış bakımından diğer bağımlı cümle tipleri gibi öncül (prepositive) olduklarından bahsetmiştik (bk. 2.4). Kırım Tatarcasında *-(I)ş* eki ile kurulan ad işlevli yan cümlelerin de öncül olmaları hasebiyle Türkçenin genel tipolojisine uygun olduğunu söylemek mümkündür

Aşağıdaki örnek cümlede görüldüğü üzere *sög-* fiilleri, *-(I)ş* eki vasıtasıyla işin nasıl yapıldığını belirterek eklendiği fiilin hayata geçirilme tarzını ifade etmektedir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı da yine aynı ek olan *-(I)ş* ile yapılmaktadır.

(65) (...) [*Apayını ceteklegen Tatar akaylarınıñ sögüşini añdırğan sözleri*] de eşitle. (Hakyemez 2007: 86)

‘ (...) [Karısını çekiştiren Tatar erkeklerinin sövüşünü andıran sözleri] de işitiliyor.’

3.6.1 Sözdizimsel İşlevleri

Kırım Tatarcasında *-(I)ş* morfemi ile isimleştirmelere dayalı olarak kurulan bağımlı cümleler, diğer tüm ad işlevli yan cümlelerde olduğu gibi bağlı oldukları üst cümlelerde özne, dolaylı veya dolaysız nesne gibi işlevlerde kullanılabilirler.

Johanson’un ad işlevli yan cümlelerle ilgili olarak bağlı olunan temel cümlelerin eyleyenleri şeklinde adlandırdığı (2013: 74) bu işlevleri, aşağıda Kırım Tatar metinlerinden seçtiğimiz ad işlevli yan cümlelerde daha detaylı ele alacağız.

3.6.1.1 İlkeyleyen (Özne) İşlevi

-(I)ş eki ile kurulan ad işlevli yan cümleler, sözdizimsel açıdan temel cümlede ilkeyleyen (özne) görevini üstlenebilirler. Bu tür kullanımlarda Kırım Tatarcasında *-(I)ş* ekinin ad

işlevli yan cümle kurulumundaki kullanımının Türkiye Türkçesindeki karşılığı *yine* *-(I)ş* ekidir.

Aşağıda bu kullanımın örneğine bakalım:

(66) [*Cesurun bakışı*], *korkanıñ kılıcından keskindir*. (Kırbaç 2012: 458)

‘[Cesurun bakışı], korkağın kılıcından keskindir.’

3.6.1.2 İkinci Eyleyen (Dolaysız Nesne) İşlevi

-(I)ş eki ile kurulan ad işlevli yan cümleler, sözdizimsel açıdan temel cümlede “İkinci Eyleyen” (Dolaysız Nesne) görevini üstlenebilirler. Bu tür kullanımlarda Kırım Tatarcasında *-(I)ş* ekinin ad işlevli yan cümle kurulumundaki kullanımının Türkiye Türkçesindeki karşılığı *yine* *-(I)ş* ekidir.

Aşağıdaki örneklerde, *-(I)ş* ekli ad işlevli yan cümleler temel cümlede dolaylı nesne işlevindedir.

(67) [*Dohturnın (...)trubacıklarnen dinleyişleri*] *ona Yaşar Dudu'nun şamarlarından daa çok korku bere edi*. (Türkarlan 2015: 88)

‘[Doktorun(...) stetoskop ile dinleyişi] ona Yaşar Dudu'nun şamarlarından daha çok korku veriyordu.’

3.6.1.3 Üçüncü Eyleyen (Dolaylı Nesne) İşlevi

Aşağıda vermiş olduğumuz Kırım Tatarcası ad işlevli yan cümle örneklerinde *-(I)ş* eki ile kurulmuş olan ad işlevli yan cümlelerin, sözdizimsel açıdan temel cümlenin *Üçüncü Eyleyen* (Dolaylı Nesne) görevini üstlendiğini görebiliriz. Kırım Tatarcasında bu tip yapılarda kullanılan *-(I)ş* morfemi, Türkiye Türkçesinde işlevsel açıdan aynı ek ile ve kimi zaman *-mA* morfemi ile kurulmaktadır.

(68) *Ya [o halkın yaşayışına] ne dersin?* (Türkarıslan 2015: 95)

‘Ya [o halkın yaşayışına] ne dersin?’

Yukarıdaki örnekte (68) *-(I)ş* ekiyle kurulmuş olan bağımlı bir yapı, temel cümle içinde dolaylı nesne işlevini üstlenmiştir. Bu kullanımda Kırım Tatarcasındaki *-(I)ş* eki, Türkiye Türkçesinde *-m(A)* isim-fiil ekine tekabül etmektedir.

3.6.2 Olgusallık

Olgusallık (factivity), tanımını yukarıda da (bk. 2) yaptığımız gibi olgu veyahut bir eylemin gerçekleştiğinin bildirildiği birimlerdir. Kırım Tatarcasında da *-(I)ş* morfemi alan bitimsiz isimleştirmelere dayalı yan cümleler, kimi zaman olgusallık bildirirken kimi zaman olgusallık bildirmemektedir.

(69) *Bar da, bakayım, [dünyanın ketişine] aklın yetsin.* (Türkarıslan 2015: 95)

‘Haydi, [dünyanın gidişine] aklın yetsin, bakalım.’

SONUÇ

Bu çalışma genelinde, Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümle yapıları incelenmiş ve bu eklerin kullanım sıklıkları doğrultusunda Türkiye Türkçesi karşılıkları ile işlevsel bir kıyaslama yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Kırım Tatarlarının, Kırım Tatar diline büyük ölçüde etki etmiş olan tarihlerine, sosyo-kültürel yapılarına ve edebiyatlarına değindik. Tarihinde pek çok işgal ve sürgün görmüş olan Kırım halkının bu yaşananlarla paralellik gösteren dil etkileşimleri olmuştur. Osmanlı etkisinde, Kırım Tatar dilindeki Kıpçakça isim-fiil işaretleyicilerin yanı sıra yerleşen Oğuzca ad işlevli yan cümle morfepleri günümüze kadar birlikte kullanılmış ve bunların kullanım sıklıkları etkileşim yoğunluğuna göre değişkenlik göstermiştir.

Bu çalışmada bu eklerin hangilerinin daha sık hangilerinin daha az kullanıldığı konusuna; bu eklerle kurulan yan cümlelerin bağlı buldukları temel cümlelerde hiyerarşik olarak sentaktik konumlanışlarına ve ne tür işlevsel görevler üstlendiklerine ve son olarak bu yan cümle yapılarının olgusal durumlarına ve tüm bu özelliklerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına değinilmiştir.

Ayrıca çalışmada, “ad işlevli yan cümle yapıları” olarak adlandırılan isim-fiil morfepleri ile kurulan isimleştirmelere dayalı yapılar ile ilgili bazı kavramlar da detayları ile açıklanmıştır.

Birbirleri ile iç içe olan ve tanımları ile birbirini tamamlayan “altasıralılık”, “bitimli-bitimsiz” kavramlarının detaylı açıklamaları ile bu kavramların temsil ettiği yan cümle yapıları hem Türkiye Türkçesi hem Kırım Tatarcası bağlamında açıklanmıştır. Bu çalışmada öncül yaklaşım, yukarıda bahsedilen tüm kavramları ve bitimsiz yapıları semantik açıdan değerlendirmek ve izah etmeye çalışmak olmuştur.

Çalışma boyunca yapılan değerlendirmeler, Kırım Tatarcası ve Türkiye Türkçesi arasındaki ad işlevli yan cümlelerde görülen morfosentaktik ve semantik farklılıkları ortaya koymada oldukça önem taşımıştır. Bu noktada dikkat çeken farklardan biri, Kırım

Tatarcasında sıklıkla, geçmiş zaman, sıfatfiil ve isim-fiil morfemi olarak işlev gören olgusal ve indikatif (haber/bildirme kipi) *-GAn* eki'nin Türkiye Türkçesinde olgusal *-DIK* eki ile eşdeğer işlevde olmasıdır. Kırım Tatarcasında incelenen eserlerden tespit edildiği kadarıyla *-DIK* morfeminin isim-fiil eki olarak kullanılmadığı görülmektedir.

Çalışmanın 3. bölümünde; Kırım Tatarcasında kullanılan isim-fiil morfemlerinin detaylı açıklaması ve Kırım Tatarcası metinlerinden hareketle derlenen yan cümle yapıları, sentaktik-tipolojik bir temelde incelenmiş; olgusallık durumları ve zamansal yorumları ile ele alınmıştır. Farklı Kırım Tatarcası eserlerinden inceleyip derlenen uygun yapılarıdaki bu morfemler, incelenen eserler çerçevesinde tespit edildiği kadarıyla kullanım sıklıklarına göre sıralanmış ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile verilmiştir.

Bu çalışmada incelenen Kırım Tatarcası metinlerinden elde edilen sonuçlardan ilki ve en önemlisi olarak; Kırım Tatarcasında isim fiil morfemlerinin kullanımı ile isimleştimelere dayalı olarak oluşturulan bitimsiz ad işlevli yapıların ağırlıklı olarak hangi ekler ile yapıldığı bilgisi olmuştur. Buna göre bu eklerin kullanılan kullanım sıklığı en çok kullanılan en az kullanılan doğru şöyledir: *-GAn*, *-m(A)*, *-mAK*, *-(y)AcAK*, *-(U)v*, *-(I)ş*.

Özellikle Kırım Tatarcası metinlerinde tespit edilen bir diğer sonuç ise *-(I)ş* ekinin de Kırım Tatarcasında kullanılıyor olması olmuştur. Belirttiği iş adı farkına rağmen sıklıkla kullanılan bu ekin Kırım Tatarcasında kullanımının tespiti bu tezin önemli sonuçlarından biri olmuştur. Zira Kıpçak grubu dillerinde kullanılan ve ad işlevli yan cümle kurulumunda karakteristik bir Kıpçak Türkçesi morfemi olarak bilinen *-Uv* ekinin yanı sıra *-(I)ş* ekinin de kullanılmış olması Kırım Tatarcasının Oğuz Türk dilleri etkisinde kaldığını ve bunun sonucunda morfolojik kopyalamalara gittiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın öne çıkan tespitlerinden en dikkat çeken: *-mAK* ve *-m(A)* eklerinin Kırım Tatarcasında *-Uv* eki ile birlikte kullanımı olmuştur. Elde edilen bu önemli bulgu, Kırım Tatarcasında bugün hala Kıpçak Türk dilleri ekleri ile Oğuz Türk dilleri eklerinin bir arada kullanıldığını göstermiştir. Kıpçak-Osmanlı etkileşimi sonucu oluşan bu iki dil özelliklerini barındıran Kırım Tatarcası varyantı, tipik bir Kıpçak Türk dilinden ve tipik bir Oğuz Türk dilinden ayrılmaktadır. Örneğin tipik Kıpçak Türk dillerinden olan

Kazakça veya Tatarcada yaygın kullanıma sahip olan *-Uv* yapısının, yine Kıpçak Türk dili grubuna dahil edilen Kırım Tatarcasında az kullanılıyor olması bu etkileşimin en önemli göstergesidir. Yine aynı etkileşimin sonucu olarak Oğuz Türk diline ait bir isim-fiil işaretleyicisi olan *-m(A)* isim-fiil ekinin yaygın kullanımı Kırım Tatarcasının ad işlevli yan cümleler bağlamında yoğun Oğuz Türk dilleri etkisinde kaldığının en önemli göstergesidir.

Bu çalışmaya dair elde edilen bulguların sadece bu tez kapsamında incelenen eserler doğrultusunda ortaya çıktığı ve daha geniş bir taramada farklı sonuçlar da ortaya konabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda yapılacak yeni çalışmalar ile Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümlelerin kurulumunda Oğuz Türk dilleri etkisiyle kullanılan *-mAK* ve *-m(A)* eklerinin baskın gelip Kıpçak Türk Dillerinde ağırlıklı kullanılan *-Uv* ekinin kullanımını zaman içinde azaltıp azaltmayacağı konusunda değerlendirmeler yapılmalıdır.

Bu çalışma, Kırım Tatarcasında ad işlevli yan cümleler konusuna odaklanmış olmasının yanı sıra Kırım Tatarcasında yan cümle kurulumlarında kullanılan ortak ekleri ve bu konu bağlamında Oğuz Türk dilleri ile Kıpçak Türk dilleri etkileşimi konularına da açıklık getirmiştir. Ayrıca bu eklerin Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları zamansal yorumları ve olgusal durumları da iki dil gurubu açısından eş zamanlı şekilde incelenmiştir. Çalışmada ele alınan konular ve ortaya konulan sonuçlar vasıtasıyla Kırım Tatar Dili; Türk dillerinde ad işlevli yan cümle kurumu ve altasıralama ve yan cümle yapıları konularında yapılacak diğer araştırmalara kaynaklık etmesini ve literatüre katkı sunmasını ummaktayız.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Y. (2008). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II (Fikri Eserleri)*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Aksel, İ. (2004). *Kırım-Tatar Türkçesinde Cümle Bağlayıcıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arabacı, H. M. (2008). 1783 Yılından Sonra Kırım Türklerinin Osmanlı Devleti ile Kültürel İlişkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Volume 1/2 Winter.
- Aydemir, A. (2011). Tuvacada Şimdiki Zaman. *Bilig*. S. 59, s. 53-66.
- Aydemir, A. (2017). Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri. *Bilig*. Bahar S. 81 s. 186-187.
- Aydemir, A. (2020). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin. (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Bayraktar, Nesrin (2000). *Orta Türkçede Fiilimsiler*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Bayrav, Süheylâ (1969). *Yapısal Dilbilimi*. İstanbul: İst. Üni. Ed. Fak. Yay. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Benzing, J. (1993) Kumuk Türkçesi, çev. İlhan Çeneli, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, S. 26, s. 165 - 188.
- Chomsky, N. (1971). Deep Structure, Surface Structure, and Semantic Interpretation. *In Steinberg & Jakobovits*, s. 183–216, (185).
- Chomsky, N. (2002). *Dil ve Sorumluluk: Mitsou Ronat'la Konuşmalar*, çev. Hüsni Özasya. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Cristofaro, S. (2003). *Subordination*. Oxford: Oxford University Press.

- Csató, E. A. (1999). Modalität in Türkischen Komplementsätzen und ihre Entsprechungen im Deutschen. *Türkisch und Deutsch im Vergleich*. Eds. L. Johanson & J. Rehbein. Wiesbaden: Harrassowitz. 23-32.
- Csató, E. A. (2010). Two Types of Complement Clauses in Turkish. *Turcology in Mainz/ Turkologie in Mainz*. Ed. Julian Rentzsch. Wiesbaden: Harrassowitz. 107-122.
- Çağal, E. (2007). *Kırım Türkçesinde Zarf-Fiiller*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- De Haan, F. (2004). *Typological Approaches to Modality*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. çev.: Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Doerfer, G. (1995). Kırım Tatarcası. çev. Mustafa Argunşah. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. Şubat. İstanbul, s. 94.
- Ergin, M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Erkman-Akerson, F. (2000). *Dile Genel Bir Bakış-Türkçe Örneklerle*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Erkman-Akerson, F.-Ozil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme-Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg.
- Fisher, A. (2009). *Kırım Tatarları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Göğüş, B. (1968). Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri, *TDAY Belleten*, s.89-142.
- Göksel A., Kerslake C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.
- Hammer, J. V. (2013). *Kırım Hanlığı Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, 2.Baskı, Ankara.

- Ishakov, D. (2010). Introduction- Tatar History and Civilization, The Djocid Nation and its Islamization: Muslim Culture of the Golden Horde Period, s. 17-31, 18-20, *Istanbul: Research Center for Islamic History, Art and Culture (IRCICA)*.
- İmanbeyli, V. (2014). Ülke İçi Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi. *SETA Perspektif*, S. 36, s. 4.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İnalçık, H. (1976). Kırım Hanlığı. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. s.953-954.
- İnalçık, H. (2017). *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H.-Bala M. (1997). Kırım. *İslam Ansiklopedisi C.VI*. Eskişehir: MEB Yay. s.741-756.
- Johanson, L. (1992). *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main 29: 5. Stuttgart: Steiner.
- Johanson, Lars (1998). The Structure of Turkic. *The Turkic Languages*. Ed. L. Johanson & E. A. Csató. London: Routledge.
- Johanson, L. (2013). Selection of Subjunctors in Turkic Non-Finite Complement Clauses. *Bilig*. S. 67, s. 73-90.
- Johanson, L. (1994). Türkeitürkische Aspektotempora. Ed. R. Thieroff & J. Ballweg. *Tense systems in European languages*. Tübingen: Niemeyer. 247-266.
- Johanson, L. (2000). Viewpoint operators in European languages. ed. O. Dahl. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. çev. Nurettin Demir. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Karakoç, B. (2002). *Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Yüklemleştiriciler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kırımlı, H. (1989). Sürgündeki Kırım Tatar Türklerine Yönelik Sovyet Eğitimi ve Kültür Politikaları (1944-1987). İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kırımlı, H. (2002). Kırım (Rus İdaresi Dönemi). *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara. Cilt 25, s. 458-465.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Zeynep.(1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara.
- Kornfilt, J. (1986). The Stuttering Prohibition and Morpheme Deletion in Turkish. *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri (9-10 Ağustos 1984)*. İstanbul: Boğaziçi University Publications, Editörler:Ayhan Aksu Koç-Eser Erguvanlı Taylan, Birinci baskı, Şubat, s.59-83.
- Kornfilt, J. (1996). On some infinitival wh-constructions in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. S. 96, s. 192-215.
- Kornfilt, J. (1997). On The Syntax and Morphology of Relative Clauses in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Kebikeç Yay. s.24-51.
- Kurat, A. N. (1992). *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurnaz, C., Çeltik, H., Bekir, C., Kerim, İ., Kösoğlu N., Şevket, M., Yüksel, Z. (1999). KTTE: Kırım Türk-Tatar Edebiyatı. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 13. Cilt*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Lewis, G. (2000). *Turkish Grammar*, Second Edition, Oxford.

- Müldür, F. (2016). Noam Chomsky’de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, s. 66, S.27.
- Ortaylı, İ. (2002). Türkiye’de Kırimlı Aydınlar. *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırim*. Ed. Oktay Aslanapa. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Ozil, Ş. (1994). Temel Tümcelerde ve Ortaçlı Yapılarda Kip Anlatımı. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi. s.112-127.
- Ozil, Ş. (1986). Bağımsal Dilbilgisi Açısından Türkçede Tümce Yapı Biçimleri, *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri (9-10 Ağustos 1984)*, Boğaziçi University Publications, Editörler: Ayhan Aksu Koç-Eser Erguvanlı Taylan, Birinci baskı, Şubat, s.21-29.
- Özkan, N. (2008). Kırim Tatar Türkçesinin Yayılma Alanları. Ankara: *Türkoloji Araştırmaları*, vol.3, s.524-554.
- Radloff V.V. (1896). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Svermıh Türkskih Plement*. c. VII, S.Peterburg, s.14-15-16.
- Rehbein, J. (2007). Connectivity as an Object of Linguistic Research in Multilingualism. *Connectivity in Grammar an Discourse*. Eds. J. Rehbein & C. Hohenstein & L. Pietsch. Amsterdam: John Benjamins Publishing. s. 1-20.
- Saray, M. (1998). *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Savran, H. (2009). *Kırim Tatar Türkçesi Dil Özellikleri Metinler Sözlük*, 1. Baskı, İstanbul: Asi Kitap.
- Savran, H. (2008). *Kırim Tatar Türkçesi*, Balıkesir: Karesi Yayınları.
- Sebzecioğlu, T. (2004). *Türkiye Türkçesinde Eylemsilerle Kurulan Fiilimsilerin Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.

- Sevortyan, E.V. (1966). SSCB Halklarının Dilleri: Kırım Tatarcası. *Ortak Türkçe Projesi*. çev.: Mehman Musayev. Ankara: TİKA ve TDK.
- Tahsin B. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları. s.264.
- Tekin, T. (2005). Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Talat Tekin Makaleler III*, yay.: Emine Yılmaz-Nurettin Demir. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Selahittin, T. (2018). (X)ş Mastar Eki midir? *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt: 4, S. 9.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde “Bakış” (“A Spektotempora”). *Türkbilig*, Mayıs.
- Uzmailov I., Usmanov M. (2010). Tatar History and Civilization. *The Djocid Nation and its Islamization: Muslim Culture of the Golden Horde Period*. İstanbul. s. 75-115.
- Ünal, R. (2009). Türkiye Türkçesi Dizimbilgisi Çalışmalarında Cümle/ Yan Cümle Sorunu, *IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı [(26-28 Eylül 2009, Bilkent Üniversitesi-Kırım Devlet Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, Akmeşcit (Simferopol) / Kırım] Bildiriler Kitabı*, Kırım Simferopol (Akmeşcit), Bilkent Üniversitesi Yay., s. 184-193.
- Van Valin, Robert D. (2004). *An Introduction to Syntax*, Cambridge University Press, Department of Linguistics, University at Buffalo, The State University of New York, 176-177)
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2007.
- Yılmaz, E. (2016). Türkçenin Tipolojisi. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar*. ed. Faruk Yıldırım, Burak Tüfekçioğlu. s. 1-15, Ankara: Pegem Akademi.
- Yüksel, Z. (1989). *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Yüksel, Z. (1998). *Kırım Türkleri Edebiyatı*. Ankara: TDEK C. IV

Yüksel, Z. (2006). Kırım Tatarcasında DEP Kalıbının Oluşumu ve Fonksiyonları. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

Yüksel, Z. (2007). Kırım-Tatar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. Editör: Ahmet B. Ercilasun. Ankara: Akçağ Yayınları.

Zeyrek, D. & Weber, B. (2008). A Discourse resource for Turkish: annotating discourse connectives in the METU corpus. *The 6th Workshop on Asian Language Resources*.

(Şahin, Liaisian) <http://bianet.org/biamag/siyaset/156738-ukrayna-krizinde-kirim-tatarlari-faktoru> (Erişim Tarihi: 26.12.2019).

ÖRNEKLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR

Bakırcı, N. (2010). *Kırım Tatar Masalları*. Konya: Kömen Yayınları

Hakyemez, B. (2007). *28-37 Dönemi Kırım Tatar edebiyatından seçme hikâyeler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kaya, M. Y. (2020). *Çağdaş Türk Lehçeleri Metin Aktarmaları, Kırım –Tatar Türkçesi*, editör: Nergis Biray, İstanbul: Kesit Yay. 2. Cilt.

Kırbaç, S. (2012). *Kırım-Tatar Atasözleri*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Türkarıslan, N. (2015). *Kırım Tatarlarında Açlık Edebiyatı 1921 – 1922 (İnceleme-Metinler)*, Yüksek Lisans Tezi, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat.

Yiğit, P. (2008). *Yıldız Dergisi – Kırım Türkçesi Derlemeleri III Giriş – Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.

EK 1. TÜRKÇE ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/06/2021

Tez Başlığı : Kırım Tatarcasında Ad İşlevli Yan Cümleler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 67 sayfalık kısmına ilişkin, 22/06/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2. 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/06/2021

Adı Soyadı: Katif ÇINAR

Öğrenci No: N17230894

Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR
(İmza)

EK 2. İNGİLİZCE ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT

Date: 22/06/2021

Thesis Title : Complement Clauses in Crimean Tatar

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 22/06/2021 for the total of 67 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 2 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

22/06/2021

Name Surname: Katif ÇINAR
Student No: N17230894
Department: Modern Turkic Languages And Literatures
Program: Modern Turkic Languages And Literatures

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR
(Signature)

EK 3. TÜRKÇE ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 21/06/2021

Tez Başlığı: : Kırım Tatarcasında Ad İşlevli Yan Cümleler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Katif ÇINAR
Öğrenci No: N17230894
Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK 4. İNGİLİZCE ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU

	<p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS</p>
<p>HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT</p>	
<p>Date: 21/06/2021</p>	
<p>Thesis Title: Complement Clauses in Crimean Tatar</p>	
<p>My thesis work related to the title above:</p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Does not perform experimentation on animals or people. 2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). 3. Does not involve any interference of the body's integrity. 4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development). 	
<p>I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.</p>	
<p>I respectfully submit this for approval.</p>	
<p>Date and Signature</p>	
<p>Name Surname: Katif ÇINAR</p>	
<p>Student No: N17230894</p>	
<p>Department: Modern Turkic Languages and Literatures</p>	
<p>Program: Modern Turkic Languages and Literatures</p>	
<p>Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.</p>	
<p><u>ADVISER COMMENTS AND APPROVAL</u></p>	
<p>_____ Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR</p>	

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Katif ÇINAR

Doğum Yeri ve Tarihi : Antakya 07.11.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Türk Dili ve Edebiyatı

Yüksek Lisans Öğrenimi : Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih : 10.06.2021